

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI
PEDAGOGIKA FAKULTETI**

**MUSIQA TA'LIMI YO'NALISHI
4- BOSQICH 401-GURUX TALABASI**

MALIKOVA ZUXRANING

«O'quvchilarda ikki ovozli kuylash malakalarini shakllantirish»

mavzusida

5111100-musiqa ta'limi yo'nalishi bo'yicha bakalavr akademik darajasini olish
uchun yozgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar: _____ M.Nasriddinov

Andijon – 2017

MAVZU: O'quvchilarda ikki ovozli kuylash malakalarini shakllantirish

Kirish

I Bob. Ko'povozlilik tarixi, shakl va uslublari

1.1. Musiqa madaniyatida ko'povozlilik tarixi, ko'povozli kuylashga o'rgatishning zamonaviy shakl va uslublari

1.2. Maktab o'quvchilarining ikki ovozli musiqani o'zlashtirishi va idrok etish hususiyatlari, o'quvchilarga qo'shiq o'rgatish metodlari

II Bob. Musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarni ikki ovozli kuylashga o'rgatishning metodik asoslari

2.1. Maktabda musiqiy ta'lim mazmuni va ikki ovozli kuylash malakalarini hosil qilish mashqlari

2.2. Ikki ovozli qo'shiq malakalarini o'stirish asoslari

2.3. Olib borilgan sinov tajriba ishlari

XULOSA

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

ILOVALAR

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo'lga kiritganiga 25 yil bo'ldi. O'zbekiston o'tgan yillar ichida asrga teng o'zgarishlarni amalga oshirdi. Xalqimizning mintaliteti o'sdi, dunyoqarashi o'zgardi, turmush tarzi yangi mazmun bilan boyidi. Yurtimizda rivojlanayotgan demokratik o'zgarishlar havas qilsa arzigudek bo'layapti.

Birinchi Prezidentimiz mustaqillikning eng ustivor vazifalari sifatida mamlakatimizda milliy qadriyatlarni tiklash, o'zligimizni anglash, ota – bobolarimiz qoldirgan ummon merosiy boyliklarimizni o'z joyiga qo'yib xalqimizning ongi va shurining o'zgartirishini amalga oshirib borilayotgan katta ijtimoiy – siyosiy o'zgarishlar qatoriga kirgizsak to'g'ri bo'ladi. Ana shu yo'nalishda eng avvalo xalqimiz ongini o'stirish, buning uchun chuqur ildizli asosga tayangan ma'aviyatimizni tiklash va barchani, ayniqsa yosh avlodni ma'naviy dunyosini ham boyitish, ham o'zgartirish, ham yuksak cho'qqilarga yuksaltirish mamlakatimiz Prezidentimiz da'vat qilgan eng ulug' ish bo'ldi. Natijada qisqa yillar ichida ijtimoiy va ma'naviy hayotimizning barcha jabhalarida ham katta o'zgarishlar yuz beradi.¹

Birinchi Prezidentimiz mana shu ma'naviyat ummonida san'atni ummon tarbiya kuchga ega ekanligini yurtboshi sifatida ko'ra oldi va bu narsaga katta kuch va irodasini sarf etib kelyapti. San'at va inson ma'naviyati yo'nalishida Prezidentimiz birqancha farmonga imzo chekdilarki, buning natijasi o'laroq yurtimizda san'atning barcha turlari (raqs san'ati, teatr san'ati, amaliy san'at, musiqa san'ati) katta rivojlanish yo'liga o'tdi. Birgina musiqa san'atini rivojlantirish yo'liga nazar tashlaydigan bo'lsak Toshkentda bino etilgan, dunyo andozalaridan kam bo'lmagan serviqor va go'zal O'zbekiston Davlat konservatoriyasining yangi binosi qad ko'targanini, milliy teatr (Xamza nomli teatr), qurib tomoshabinlarga topshirilgan, musiqa san'atini ommalashtirish va jahonga yuz tuttirish yo'lida 1996 yildan boshlab «O'zbekiston – vatanim manim» respublik qo'shiq tanlov (Bu tanlovda yetti yoshdan yetmish yoshgacha

---

¹ I. A. Karimov. "Yuksak m'naviyat-yengilmas kuch". T., "Ma'naviyat". 2008-yil. 15-b

bo'lgan va kasbi, e'tiqodi, ma'lumoti, millati, jinsidan qat'iy nazar, mamlakatimiz fuqorolari ishtirok etadigan bo'ldilar), «Sharq taronalari» xalqaro ko'rik tanlovi (Samarqand shahrida) va yana respublika miqyosidagi ko'plab musiqa va qo'shiq tanlovlarini o'tkazilib kelinishi fikrimizning yaqqol dalilidir.

Shu yillar ichida yosh iqtidorli xonandalarimiz jahonning ko'plab mamlakatlariga tashrif buyurishib millionlab chet ellik san'at shonavdalarini mehrini qozondilar. Skrpikachilarimiz, pianinotchilarimiz, turli ansambllar, yakkaxon solist qo'shiqchilarimiz o'z san'atlari bilan dunyoni ko'rdilar. Chet ellik mehmonlarimiz ham O'zbekistonga kelib mustaqillik yillarida yurtimizda san'at va madaniyatni gurkirab o'zgarganligini, yuzlab, minglab yosh san'atkorlarni yetishib chiqqanliklarini va ular o'zlarining san'atlari bilan jonajon yurtimizni jahonga tanitib kelayotganliklarini ta'kidlab kelayaptilar.

San'at o'z tabiati bilan go'zallik, o'z tabiati bilan ma'naviyat, yuksak ma'naviyat tomon kishilarni yetaklovchi tarbiya quolidir «So'z tugaganda qo'shiq boshlanadi» - deydi xalqimiz. Zero musiqa o'zining dilbar ohanglari bilan har qanday durdona so'zdan ham kuchli va ta'sirchan.

Musiqa ayrim kishilar aytganidek dam olish, hordiq chiqarish vositasi emas. San'at bu insonda fikr uyg'otuvchi, his – hayajonlarini bir maqsad tomon yo'naltiruvchi, kishilarni yaxshi ulug'vor ishga safarbar etuvchi, ona – Vatanimizni so'z va ohanglarda tarannum etib yoshlarda Vatan tuyg'usini uyg'otuvchi, uni o'stiruvchi ajoyib – g'aroyib mo'jiza! Buyuk Betxoven musiqani donishmandlik va falsafadan yuksakroq dil izhori – degani bejiz emas.

Sharq allomalaridan biri sanalmish Al – Kindiyning tib ilmida qilgan katta xizmati shuki, - degan edi taniqli shifokor – olim Z.Egamberdiyev, - u musiqa bilan tabobatni o'zaro aloqadorligini aniqlagan.² U musiqani insonga ruhiy ta'siri ustida ko'p shug'ullangan va bu sohada jahonshumul natijalarga erishgan Ibn Sino ruhiy kasalliklarni davolashda Al – Kindiyning musiqa bilan davolash

---

² [1] Абу Али Ибн Сино., Тиб қонунлари: (3 жилд сайланма.) Тузувчилар: У.Каримов, Ҳ. Хикматиуллаев. Ж. 2.-Тошкент.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.-304 бет.

sohasidagi ishlariga tayangan. Al – Kindiyning yozishicha, kuylar bilan gullar o'rtasida qandaydir o'xshashlik bor. Gullardan taraladigan hushbo'y ifor kishi ruhini ko'taradi, kuchiga kuch qo'shadi. Mutafakkirning musiqa va tabobatga qarshi ya'ni, doir ana shu muloxazalari hozirgi kunda ham o'z qimmatini yo'qotmagan.

Qo'shiq hayot taassurotlarining kuchli tug'yoni bilan tug'iladi. U dildan toshib chiqib tilga quyiladi va tilni o'z kuyiga solib sayratadigan yurak toshqinidir. Bu toshqin dildan va tildan chiqib o'zga dillarga va tillarga quyiladi. U orombaxsh harorat bo'lib oqadi. Bu harorat yuraklarni elitib kishiga zavq va shavq bag'ishlaydi. Yaxshi qo'shiq estetik ta'sirchanligi bilan birga ijtimoiy burchni, tarbiyaviy vazifani bajarishi va hayotiyliigi bilan yaxshi qo'shiqdir.³

Qo'shiqchilik san'ati o'z tabiati bilan keng ko'lamli va keng tarmoqli. Musiqiy tarbiya ham musiqa orqali odob – ahloq tarbiyasi ham asosan maktabdan boshlanadi. Maktabda o'tkaziladigan musiqa madaniyati darslari va sinfdan tashqari tashkil etilib boriladigan musiqa va ashula to'garaklari alohida muhim o'rin tutadi.

Maktabda o'quvchilar musiqa, uning inson hayotida tutgan o'rni, musiqa asarlarini tinglash madaniyati, musiqa tarixi, buyuk kompozitorlar, bastakorlar hayoti bilan tanishish, musiqa savodxonligini oshirish kabi bir qator musiqiy bilim va axborotlar ko'lamini o'rganadilar va tanishadilar. Boshlang'ich sinflarning 1-2 sinflarida asosan o'rganiladigan qo'shiqlar bir ovozli qo'shiqlardan iborat bo'ladi. Uchinchi va undan yuqori sinflarda esa o'quvchilar asta sekin ikki ovozli va ayrim uch ovozli qo'shiqlarni o'rganib borishlari fan dasturida ko'rsatilgan.

Xo'sh, 7-8-9 yoshli o'quvchilar ikki ovozli qo'shiqlarni ijro etishlari mumkinmi? Pedagoglarimiz, soha olimlari va taniqli metodistlarimiz – ha mumkin,deb javob berishadi. Buning uchun musiqa ta'limi va tarbiyasini o'z

---

³ [1] Абу Али Ибн Сино., Тиб қонунлари: (3 жилд сайланма.) Тузувчилар: У.Каримов, Х. Хикматиуллаев. Ж. 2.-Тошкент.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.-205 бет.

mutaxassisi olib borishi kerak. U oliy ma'lumotga ega bo'lsa, o'z kasbini sevsa, bilim va malakalarini orttirib borishga intilsa, bilim berish uslublarini chuqur o'zgartirib borsa va nihoyat, maktabda musiqiy tarbiyaga munosabat muxiti ijobiy bo'lsa albatta maqsadga erishiladi va bunga ko'plab o'rta maktabdan misollar keltirish mumkin – deb ta'kidlashadi.

Chindan ham to'g'ri, chunki biz IV kursda maktab amaliyoti o'tkazgan, ikki yarim oy mobaynida Qarshi shahridagi 29-umumiy o'rta maktabdan ilg'or ish usullarini o'rgandik, o'zimiz dars o'tdik, bir – birimizni darslarimizni tahlil qildik va shunga ishonikki, 3 – 4 sinflardan boshlab nafaqat bir ovozlik qo'shiqlarni intonasion sof balki, ikki ovozli qo'shiqlarni ham bemalol o'rgatish mumkin ekan.

Mavzuning dolzarbligi: Umumta'lim maktablarining «Musiqa madaniyati» fanini o'qitishida o'quvchilarning jamoaviy ijrochilik faoliyati muhim o'rin tutadi. Jamoaviy ijrochilik esa butun bir sinf o'quvchilarini yaxlit bir organizmga birlashtirib, o'ziga xos vokal-xor malakalarini egallash, kuylashda sof unisonga erishishi, soz, ansambl hosil qilish asta-sekinlikni taqozo etadi.

Respublikamizda musiqa pedagogikasi bo'yicha qilingan ko'pgina ilmiy-tadqiqot, ilmiy-uslubiy ishlarda o'quvchilarni ko'p ovozli kuylashga o'rgatish, uning tashkiliy – uslubiy asoslari, ish yuritish usul – shakllari, bu jarayonda o'qituvchi faoliyatining ayrim qirralari yoritilgan. Bunga A.Sh.Hasanov, R.Qodirov, D.Solnova, Q.Mamirov I.Qudratovlarni ishlarini ko'rsatish mumkin. Biroq bu ishlarda o'quvchilarni ko'p ovozli kuylashga o'rgatishning ilk bosqichi hisoblanmay ikki ovozli kuylashga o'rgatish masalasi alohida tadqiqot muammosi sifatida o'rganilmagan. Bu esa bugungi kunda musiqa ta'limi-tarbiyasi oldida o'z yechimini kutayotgan dolzarb muammo sifatida bizning tadqiqotimiz mavzusini «O'quvchilarda ikki ovozli qo'shiq kuylash malakalarini shakllantirish» deb nomlashimizga sabab bo'ldi.

Tadqiqot maqsadi: Umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinf musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarni ikki ovozli qo'shiq kuylash malakalarini shakllantirishning nazariy asoslari va o'ziga xos metodik tizmini ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti: umumta'lim maktablarida olib boriladigan «Musiqi madaniyati» darslari, musiqiy ta'lim jarayonida amalga oshiriladigan «Boshlang'ich sinf musiqa darslarida ikki ovozli kuylashni o'rgatishning metodik asoslari» mazmuni, maqsadga erishishi yo'lida qo'llaniladigan uslub va vositalar, ilg'or pedagogik texnologiyalar.

Tadqiqot predmeti: Boshlang'ich sinf musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarni ikki ovozli qo'shiq kuylash malakalarini shakllantirish mazmuni, shakl va usullari.

Tadqiqot vazifalari: Mavzuga oid ilmiy –tadqiqotlar, ilmiy – uslubiy adabiyotlarni o'rganish;

- umumta'lim maktablari boshlang'ich sinflari musiqa darslarini mavjud holatini o'rganish,

- ilg'or, tajribali o'qituvchilar bilan mavzu yuzasidan suhbatlar o'tkazish, ularning tajribalarini o'rganish;

- o'quvchilarni ikki ovozli kuylashga o'rgatishning samarali ish shakl uslublarini aniqlash;

- o'quvchilarni ikki ovozli qo'shiq kuylash malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan faoliyatni samaradorligini ta'minlashga yo'naltirilgan tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari: O'zbekiston__Respublikasining mustaqillik mafkurasi, milliy istiqlol g'oyasi, «Ta'lim haqida»gi Qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.A.Karimovning ma'naviyat, ta'lim, san'at, tarbiyaga oid farmonlari, asarlari, ma'ruzalari; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining shu yo'nalishdagi Qarorlari, shunindek, o'rta asr sharq allomalari, taniqli olimlar, san'at arboblari, ilg'or pedagoglarning mavzu yo'nalishidagi fikr va qarashlari; mustaqillik yillarida O'zbekiston__olimlarining san'at va tarbiya mavzularida bajargan ilmiy tadqiqotning xulosalari, natijalari va nihoyat O'zbekistonning mustaqillik

mafkurasi, milliy istiqlol g'oyasi, adabiyot, san'at va tarbiya konsepsiyalariga tayanadi.⁴

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: 1. Umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf musiqa darslarida o'quvchilarni ikki ovozli qo'shiq kuylash malakalarini shakllantirishning o'ziga xos nazariy uslubiy asoslari aniqlandi va umumlashtirildi;

2. O'quvchilarni ikki ovozli qo'shiq kuylash malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning samarali tizimi ishlab chiqiladi;

3. O'quvchilarni ikki ovozli qo'shiq kuylash malakalarini shakllantirish usul, shakllari, vositalari va ularning samaradorligi aniqlandi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati: Tadqiqot natijasida umumta'lim maktablari musiqa madaniyati darslarining «jamoaviy ijrochilik» faoliyatini tashkil qilishda, o'quvchilarni ikki ovozli kuylash malakalarini shakllantirishning nazariy va uslubiy asoslari ishlab chiqildi. Ulardan umumta'lim maktablarida musiqa darslarida, bolalar xor jamoalari bilan ishlash jarayonida ijodiy foydalanish imkoniyati yaratildi.

Tadqiqotning metodologik asosi: O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy» dasturi, Umumiy o'rta ta'limning musiqiy ta'lim bo'yicha Davlat ta'lim Standarti va o'quv dasturi, Prezident I. Karimovning ta'lim tarbiyaga oid asarlari, ma'ruza va nutqlari, ularda ilgari surilgan g'oyalar, shuningdek pedagogika, psixologiya, san'atshunoslikka oid manbalar.

Tadqiqotning tarkibiy tuzilishi: Bitiruv malakaviy ishi kirish, ikki bob, 4 paragraf, umumiy xulosalar va foydalanilgan adabiyotlar ruyxatida iborat.

---

⁴ Ta'lim to'g'risidagi qonun. 12-modda. Umumiy o'rta ta'lim.

1.1 Musiqa madaniyatida ko'povozlilik tarixi, ko'povozli kuylashga o'rgatishning zamonaviy shakl va uslublari

O'zbek musiqasi tarixida ko'povozlilik muammosi katta tortishuvlarni keltirib chiqaradi. Bu bejiz emas. Sharq musiqasi ko'p asrlar davomida monodik o'zakda, birovozlik bo'lib rivojlanib keldi. Tabiiyki, yangi janr va shakllar (opera, simfoniya, oratoriya va boshqalarning) paydo bo'lishi musiqa madaniyatining konservativ fikr yurituvchi arboblarda e'tiroz uyg'otdi.

Ko'povozlilikning kiritilishiga qarshilar o'zbek musiqasiga yot bo'lgan (unsur) elementlarni qo'llash go'yoki noo'rin ekanligini ta'kidlashadi. Bunday fikrlash siyosati ko'povozlilikning progressiv ahamiyatiga yetarlicha baho bermaslik, tushunib yetmaslik natijasidir, xolos.

O'zbekistonda ko'povozli musiqa rivojini tarixiy yo'lini (shartli ravishda) ikki bosqichga ajratish mumkin:

Birinchisi, 1917 yil to'ntarilishidan oldingi bosqich – asosan monodik Sharq musiqasiga xos bo'lgan xalq polifoniyasi elementlari (kvarta, kvinta va oktava intervallari bo'yicha parallel harakat, organumlar, yashirin polifoniya va boshqalar) bilan bog'liq.⁵

Ikkinchisi, 1917 yil to'ntarilishidan keyingi o'zbek musiqasining jadal rivojlanishi bosqichidir, bu o'zbek musiqasiga Yevropaning polifonik va garmonik an'alarining singib borishida ko'rinadi. Bu bosqichning o'zida bir necha tarixiy davrlar kuzatiladi.

Birinchi davr (20-yillar) – etnografik davr, ya'ni kompozitorlarning xalq an'alarini buzmaslikka harakat qilib, o'ta ehtiyotkorlik bilan o'zbek musiqa folklori namunalarini ko'povozli qilib qayta ishlash davridir.

Ikkinchi davr (30-40 yillar) O'zbekistonda ko'povozli orkestr, xor va kamer musiqa asarlarinin ilk namunalari paydo bo'lish davridir. Shu yillarda T. Sodiqov, M. Burhonov, M. Ashrafiy, S. Yudakov, T. Jalilov kabi mualliflar birinchi opera, balet, musiqali drama, simfoniya, cantata va oratoriya yaratishdi.

---

⁵ R.G'.Qodirov "Boshlang'ich maktabda ko'p ovozli kuylash". Toshkent "O'qituvchi." 1997-yil 5-b

Uchinchi davr (50-yillardan boshlanib) ko'povozlilikning tobora keng o'zlashtirilishi bilan ajralib turadi. Bu davrda o'zbek musiqasi hususiyatlari va an'alarini ochib beruvchi asl ohang polifonik va garmonik uyg'unlashuvlarini o'z ichiga olgan yangi ko'povozlik shakllar vujudga keladi. 1917 yil to'ntarilishidan keying bosqichni bunday davrlarga bo'lish bir qarashda o'zbek musiqasi rivojining ob'yektiv qonuniyatlarini ochib berganday bo'ladi, shunga qaramay, mazkur masalada bir tomonlama yondoshish borligi seziladi.

Bu davrdagi professional kompozitorlik ijodining namunalarida ko'povozlilikning rivojlanish yo'li aniq ko'rsatilgan bo'lsada an'anaviy musiqa, ya'ni maqom, ashula, qo'shiq, yalla kabi an'adagi musiqa ijodining shakl va uslubi to'laligicha o'z ifodasini topmagan edi. Bundan tashqari rivojlanish jarayoni boshqa san'at turlari (xoreografiya, adabiyot, rassomlik, amaliy san'at, teatr va boshqalar) dan ajralgan holda talqin qilingan. An'analarning hususiyatlari, xalq psixologiyasi (bolalar qo'shiqlari, o'yinlari, xalq bayramlari, urf-odatlar, marosimlar) ham e'tibordan chetda qolgan edi. Bizda ko'povozlilikning ifodaviy imkoniyatlari hususida kompozitorlarning asarlari ustida gap borgandagina fikr yuritish odat tusiga kirgan. Musiqashunoslar simfonik musiqani, xor, kamer musiqasini sinchiklab o'rganadilar., batafsil tahlil qiladilar, asarlarning garmonik tuzilishini ma'no jihatidan ochib beradilar.

O'zbek xalqi an'anaviy musiqasidagi ko'p ovozlilikning ifodaviy ma'naviy ahamiyatiga, mavjud adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, ularda bu masala sub'yektiv ya'ni bir tomonlama yoritilgan.

Sub,ektiv sabablardan biri SHarq musiqasini monodik madaniyat deb tushinish Yevropa musiqashunosligida chuqur ildiz otishi va keyinchalik bu tushunchaning Sharqa ham keng tarqalishidir.

“Monodiya” yunoncha so'z bo'lib, “monos” - bir, “odos” – kuylovchi, ya'ni tom ma'noda bir kuychi qushig'i demak.

“Monodik madaniyat” tushunchasi ko'p ovozlilikning turli ko'rinishlarini o'zida mujassamlashtirsa-da, lekin kishilar tushunchasida “monodiya” atamasi hamon “bir ovoqlik” ma'nosini anglatadi.

Xaqiqatda esa, bu o'ziga ko'povozlilik asrlar davomida o'z san'atini sayqallab kelgan o'zbek xalqining musiqa madaniyatiga tom ma'noda kashf etadi.

Xususan o'zbek xalqi polifoniyasi rivojlangan monodik madaniyatning erishgan yuksak boyligi bo'lib, har tomonlama o'rganilishi va zamonaviy musiqa san'atida o'zlashtirilishi lozim. O'zbek xalq musiqasi o'z tabiatiga ko'ra ko'povozlilik hususiyatiga ham ega. afsuski XVIII – XIX asrlar davomida musiqa nazariyotchilari tomonidan bu muammoga yetarli e'tibor berilmadi. Bu musiqa vaqt o'tishi bilan bir ovozlik deb tan olinadi.

Sharq folklorining monodik asarlarida ko'povozlilik asosiy o'rin egallamagan bo'lsada, musiqa ifoda vositalari – usul, kuy, ohang (tembr), qochirim, nolalar – ancha rivojlangan edi.⁶

O'rta sharq olimlarining (Forobiy, ibn Sino, Urmaviy, Sheroziy, Jomiy, Kavkabi, Darvesh Ali Changiy, Marog'iy va boshqalar) asarlarida biz ko'povozlilikning ifoda vositalarini anglashga bo'lgan urinishlarini uchratamiz, ammo o'zbek xalq an'anaviy musiqasidagi ko'povozlilik ma'nosi kam o'rganilganligini ko'ramiz.

Abdurahmon Jomiyning (1414-1492) "Musiqashunoslik" da masalan: "katta butun ton" haqida quyidagi izohni uchratish mumkin: "ikki ton hamohanglikda mayin bo'lmay, balki ketma ket kelganda mayinlikka ega bo'ladi" (16,24). Musiqashunos olim M. P. Blinova tovushlar balandligining uyg'unligi ustida izlanish olib borar ekan, bu haqda u shunday yozgan edi: "agar sof melodik kvarta yuqoriga qarab harakat qilgandafaol interval sifatida idrok qilinsa, garmonik kvarta tinch va osuda sado tarzida yangraydi".⁷

Intervallar "mijoz"ning o'zgarishi ularning ma'naviy ahamiyati shaklining tuzilishidan kelib chiqqan holda fiziologik jarayonlarning hilma hilligi bilan belgilanadi. Bu har ikki holda ham "intervallar kuchlanishi" turlicha sezgi qo'zg'atadi. Quyida biz o'rta asr Sharqning qomuschi olimlarning konsonans va dissonans haqidagi fikr va mulohazalarini ko'rib chiqamiz.

---

⁶ R.G'.Qodirov "Boshlang'ich maktabda ko'p ovozli kuylash". Toshkent "O'qituvchi." 1997-yil 6-b

⁷ R.G'.Qodirov "Boshlang'ich maktabda ko'p ovozli kuylash". Toshkent "O'qituvchi." 1997-yil 19-b

Ko'povozlilik xalq ijodida ham an'anaviy professional musiqa san'atida ham tabiiy va uziga hos tarzda rivojlanib kelgan. U ko'proq ansambl va bir ovozlik xor qo'shiqlarda vujudga keladi hamda vocal partiyalar, vocal va cholg'u partiyalar ichida uchraydigan (antifon) kuylashlarida namoyon bo'ladi. U xor bo'lib kuylaganda lo'povozliliigi taqlidlarda erkaklar va xotin-qizlar partiyalarining oldinma ketin kuylashlari chog'ida yuzaga keladigan oktavali unisonlarda yaqqol tinglanadi.

Zotan polifoniya va o'zbek musiqasi xalq badiiy an'analaridan bahra oladi. Chunonchi, xalq polifoniyasining barcha turlarini (taqlidiy, ziddiyatli, jo'rovzlilikni) xalq udumi va diniy marosimlarda aytiladigan qo'shiqlarda bolalar o'yinlari hamda ashulalarda uchratamiz. Yig'i, sadr, marsiya yoki zikr singari polifoniya turlari ko'pincha baravar keladi. Yig'ilarda 7-8 gacha bo'lgan ovozlar uzaro jo'rlikda keladilar, bunda har bir ovoz uzining nisbatan mustaqil yo'liga ega bo'ladi.

To'y marosimlardagi yor- yor hamda o'lanlarda yakkahon ijrochi va hor orasidagi navbatma -navbat aytishuvlar ayrim qatnashchilarning luqmalari bilan to'ldiriladi.

Bolalarning "chillak" o'yinida biz "zuv" bo'g'inida keladigan davomli uzluksiz tovushni uchratamiz. O'zbek xalq bolalar o'yinlari va qo'shiqlarida uqori ovozlardagi kuyning rivojlanganligi va ayni vaqtda pastki ovozning unga nisbatan tabiiy qarama qarshiligida qurilgan ko'povozlik turi keng qo'llaniladi.

Bunda pastki ovozning o'rni muhim bo'lib, asosan ritmik usulini saqlab qoladi hamda ko'pincha ladning turg'un tovushlaridan birida sadolanadi. Ma'lumki, zarbli asboblari (doira, qoshiq, qayroq va boshqalar) yoki turli chertish va qarsaklar vositasida ijro etiluvchi usullar o'zbek vocal musiqasida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu holat hatto ayrim cholg'u asboblari jo'rlligisiz aytiladigan qo'shiqlarda ham O'ziga hos tarzda namoyon bo'ladi. Masalan, qadimdan aytib kelinadigan katta ashula ijro etilayotganda odatda, kuylovchilar ikki barmoqlarini barmoqlar orasiga oxista chertib ashula usulini aniq his etib turadilar.

O'zbek xalq musiqa merosida murakkab usul (ritm) namunalari ko'plab uchraydi, ularni bo'lib ijro etishga hattoki (qatnashchilarning ko'pligiga qaramasdan) qiyinchiliksiz aniq ritmik uyushqoqlikka erishiladi. Boshqa bir hodisani V. S. Vinogradov bunday tariflaydi: "Biz ham o'zbek qo'shig'i "Beshqarsak"ni doirachi va qo'shiqqa qarsaklar hamda jamoa "luqmalar" bilan "oy", "ho", "ey" bo'g'inlarida jo'r bo'luvchi erkaklar xori ijrosida eshitishga muyassar bo'ldik. Ba'zida shu sadolar orasida yakkaxon ijrochi qisqa ohanglarda aytiladigan so'zlar bilan kuylarda. Umuman olganda juda qiziqarli, poliritmik, ko'povozli ansambl yangrardi, yana shuni inobatga olish kerakki, bunda hamma qatnashchilar ham kuylab, ham raqsga tushardilar".

Shu asnoda ritmik jo'r bo'lishga intilish o'zbek musiqasi uchun tasodifiy emas, albatta. Zotan murakkab sinkopalarga boy va turli ijro bezaklari bilan yug'rilgan o'zbek kuylari aniq va lo'nda usul jo'rligini talab etadi. Akademik B. V. Asaf'yev o'zbek kuylarida hususida fikr yuritarkan, "ular o'zining jozibadorligi, tarovati va o'zgacha sinkopa hususiyati bilan hayajonlantiradi", - deb yozgan edi. Uning jonli qo'shiqning ritmomelo plastikasi, gul kabi hushbo'y, asaldek lazziyatli intonatsiyalaridan olgan taasurotlari shunday edi.

Boshqa tarafdin , musiqaviy estetik tuyg'u musiqaviy idrok birovovlik kuy bilangina (garchan u yuksak darajada rivojlangan bo'lsa-da) qanoatlanmaydi. Shu bois xam usullar o'zbek musiqasiga tarkibiy singib ketgan.

Usulning ritmik shakllari sodda yoki o'ta murakkab va rivojlangan bo'lishi mumkin. Odatda, usul musiqa asarining ozgarmas ritmik shaklini tashkil etib,u kuyning ritmik shaklini tashkil etib,u kuyning ichki ritmik holatini tartiblashtirib boradi. Usul asosan doira, nogora va boshqa zarbli asboblar ijrosi orqali beriladi.Ko'pincha bir necha usullar uygunlashib keladi. O'zbekistonda keng tarqalgan xalq cholg'u dastalarida bir necha hil usullar uygunlashib keladi. O'zbekistonda keng tarqalgan xalq cholg'u dastalarida bir necha hil usullarning birikma holida kelishi –ularning o'ziga hos xususiyatlardan hisoblanadi.

Usullar yaxlit musiqaviy –badiiy obrazninig tarkibiy qismi bo'lgani xolda kuy bilan chambarchas bog'langan boladi.

Taniqli kompozitor va nazariyotchi X.S.Kushnarov usullar haqida shunday yozadi: “Har qaysi usul nafaqat malum ritm bilan, balki muayyan ohang bilan ham ifodalanadi Usul – bu ritmik jihati yetakchilik qiladigan, ohangi esa ikkilamchi bo’lgan kuydir”.

Qadimiy an’anaga ega hilma-hil o’zbek musiqasi usullari halq orasida turli tovush va bo’ginlar vosidasida ifoda etilgan. Masalan, ”bum-bak” bo’ginlari doira tovushiga taqlid qilsa, “tak-taka-tum” bo’g’inlari nog’oraga, “g’ata,-g’a-ta-g’u” bo’g’inlari karnay tovushiga taqlid qiladi.

Bunda aksariyat doira va nog’ora usullari muayyan balandlikdaga (asosan, yuqoriga qarab harakat qiluvchi soniyada kvarta-kvinta intervallari oralig’idagidagi) tovushlarni hosil qilib, jonli vokal xususiyatini kasb etadi.

O’zbek musiqasida vokal va cholg’u musiqalari o’zaro mushtarakdir. Musiqiy badiiy ta’sirchanlikni oshirishga xizmat qiladigan zarbli cholg’ular jo’rligidan tashqari vokal musiqasida ko’pincha cholg’u muqaddima va xotima qismlari uchrab turadi. Va aksincha ba’zan cholg’u musiqaga vokal qisimlar kiritilgan bo’ladi.

Masalan o’zbek an’anaviy professional musiqaning yirik shakli bo’lgan maqomlarda cholg’u qismlari, ashula yillari bilan almashadi, bu qismlar orasida esa xor namunalari - taronalar keladi.

Cholg’u musiqasidagi ko’povozlilik vokal ko’povozlilikidan birmuncha farq qiladi va o’z xususiyatlariga ham ega. Cholg’u ko’povozlilikning turlari va vositalari haqida gap borganda quyidagilar: parallel kvarta, kvinta, oktava harakatlari, ostinato (fan holati) geterofoniya to’g’risida aytib o’tish lozim bo’ladi. Ko’povozlilikning bu turlari o’zbek monodik musiqasi qonuniyatlariga mos keladi hamda xalq an’analarini va musiqani idrok qilish psixologiyasidan kelib chiqadi.

Dutor, tanbur, do’mbira musiqalaridagi kvarta, kvinta oktavalarning parallel harakatlari mazmuniy va ifodaviy ahamiyatga ega. Bir ovozli musiqaning o’ziga xos ravishda bunday “kengayishi” muayyan darajada hajmli jaranglash taassurotini hosil qiladi. Shu bilan birga, ovoz asosiy

kuyning yorqinroq bo'lishiga xizmat qiladi. Kuyning shunday hajmli va bo'rtib jaranglashi o'z navbatida mustahkam fiziologik va akustik asoslariga ega.

Jumladan, oktava, kvinta va kvartalar obertonlarining dastlabki qatorini tashkil etuvchi va to'liqligini hosil qiluvchi tovushlardir. Shu bois bu tovushlarning ochiq parallel harakatlari kuyning ma'nosini yaxlitligini buzmaydi. Shuning uchun tinglash ko'nikmasiga ega bo'lmagan eshituvchi uchun o'zbek musiqasi uzoq vaqt 'sov birobozlik' namunasi bo'lib kelgan.

O'zbek an'anaviy musiqasi ko'povozligining boshqa ko'rinishlariga "fon" (asosiy kuy bilan birgalikda eshilib turadigan ikkinchi darajali tovushlar ohangi) va "ostinatli" (ikkinchi darajali takrorlanib turuvchi ohang) turlari kiradi. Ritmik-ostinatoli va ostinafonli turdagi bu ko'povozlilik ham asosiy kuyning bo'rtib chiqishiga yordam beradi. Uzoq jaranglab turadigan yoki qaytarib turiladigan ostinato fonida kuyning o'tishi bu ko'povozlilikning o'ziga hos xususiyatlaridandir. O'zbek musiqasidagi ko'povozlilik muammolarini tashkil etishdan maqsadimiz maktab o'qituvchisiga an'anaviy polifoniyaning xarakterli shakllarini yoritib berishdir. Bu ayniqsa ko'povozli kuylashni egallashda boshlang'ich bosqich hisoblangan to'g'ri repertuar tanlash ba ko'p ovozli namunalarni aranjirovka qilishda ko'mak beradi, deb o'ylaymiz. O'zbek musiqasi tarixida 1917 yil to'ntarilishidan keyingi dastlabki yillar Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889-1929) faoliyati bilan bevosita bog'liqdir. Uning "Xoy ishchilar", "Yasha shuro", "Yalang davron" va boshqa ko'pgina qo'shiqlari mardlik, jasorat yorqin kelajakda ishonch ruhida yozilgan bo'lib ularga zamon talabiga javob beradigan yangi intonatsiyalar o'z ifodasini topgan. O'zbek musiqasi san'ati ustalari Domilla Xalim Ibodov, Usta Olim Komilov, Mulla To'ychi Toshmuxammedov, To'xtasin Jalilov, Yunus Rajabiy va boshqalar yangidan yangi musiqa o'quv yurtlari tuzishda ko'maklashdilar, musiqa jamoalariga rahbarlik qildilar, maktablarda xam muayyan darajada ijobiy faoliyat ko'rsatdilar.

Shu davirga kelib musiqa sa'atida yangi sentetik janrlar, turlar, shakillar vujudga keldi. O'zbekistonda Markaziy Osiyoning boshqa respublikalaridagi kabi musiqali drama janri musiqa san'atining yangi turlarida bo'lib shakillandi va hozirda xam o'z faoliyatini davom ettirmoqda.

Shu janirdagi G'.Zafariyning "Halima" (1920), T. Jalilovning "Tohir va Zuxra" (1940) dramalarini aytib o'tishning o'zi kifoya. Bu asarlarda sahna vaziyatida qarab xalq kuylari va muallif ijodlaridan unumli foydalanilgan.

O'zbek xalq musiqachilarining rus kompozitorlari bilan ijodiy muloqoti juda samarali bo'ldi. Jumladan rus kompozitorlari o'zbek kuylarini (turli ijrochilar tarkibi uchun) qayta ishlab, shu milliy kuylar asosida birinchi simfonik va musiqiy sahna asarlarini yaratdilar. Bu asarlar O'zbekistonda kompozitorlik ijodi rivojlanishining boshlanishi bo'ldi. M. M. Ippolitov- Ivanovning "O'zbekistonning muzika lavxalari" (1931), A.X.Kozlovskiyning "Lola" Syuitasi (1937), R.M. Gliyerning orkestr uchun "Farg'ona bayrami" (1933), shuningdek (SH. Shoumarov va G. Mushel bilan birgalikda) "Farxod va Shirin" (1937) musiqali dramalarini shunday asarlar qatoriga kiritish mumkin.

Bu asarlar 1937 yildan Moskvadan bo'lib o'tgan O'zbek adabiyoti va san'ati birinchi Dekadasida katta muvoffaqiyat bilan ko'rsatilgan. O'zbek musiqasida kompozitorlik san'atining vujudga kelishi va rivojlanishida V. A. Uspenskiy, E. E. Romanovsiy, N. N. Mironov kabi madaniyat arboblari yordam berdilar. Ular O'zbekistonga shu yillarda kelgan bo'lishib, katta madaniy-marifiy ishlarni amalga oshirishda hissa qo'shdilar. Markaziy Osiyoda Yevropa tildagi birinchi musiqa – o'quv yurtlari, ilmiy izlanish muassasalarini tashkil qildilar. Xalq musiqa folklorini to'plash va yozib olish ishlarini amalga oshirdilar. O'zbek xalq musiqasining o'ziga xos hususiyatlarini saqlagan holda birinchi o'zbek ko'p ovoqli (polifonik va garmonik tuzilishdagi) simfonik, xor va kamer musiqasi asarlarini yaratdilar. Masalan, V. A. Uspenskiy o'zining simfonik orkestri uchun yozgan birinchi asarlarida "O'rta Osiyo xalqlarini to'rt kuyi" (1934), "Farxod va

Shirin” musiqali dramasida musiqa folkloridan keng foydalanilgan. Uning asarlaridagi ko’p ovozlilik fakturasi asosida o’zbek xalq polifoniyasi yotadi.

Umumta’lim maktablarida musiqa darsi yo’q hisobida edi. Har xil musiqa mashg’ulotlari o’tkaziladigan maktablarda esa ular muntazam va doimiy emasligidan oqsardi.

“1929 yildan boshlab o’zbekiston maktablarda ashula darslari o’tiladi, ammo 50-yillarga kelib musiqaviy axloqiy tarbiya o’qituvchi kadrlar yetishmaganligi, o’quv metodik qo’llanmalarning bo’lmaganligi sababli bu ish katta qiyinchiliklar bilan amalga oshirilardi. Shunga qaramasdan, rus musiqa jamoatchiligi namoyondalari yordamida 30-yillarda milliy maktablarda musiqaviy tarbiya metodikasining asoslari ishlab chiqildi”. Lekin bu metodikalarning amaliyotga, umumta’lim maktabi tarbiya tizimiga joriy qilishi bir oz sust kechadi, negaki ularda milliy hususiyatlar yetarli darajada hisobga olinmagan. O’sha davrdagi hamma milliy dasturlar umumittifoq dasturlari asosda tuzigan edi.

Ammo yuqorida eslatib o’tilgan mualliflarning asarlari bilan chegaralanib qolmasdan, 20-30 yillar o’zbek musiqasi tarixiga yanada chuqurroq, kengroq qaralsa, bunda o’zbek musiqasi qanchalik boy, serqirra ekanligini guvohi bo’lasiz. Masalan, A. Fitrat Buhoroda tashkil qilgan Sharq musiqa maktabida bolalar musiqa tarbiyasini an’anaviy uslub bilan, ya’ni og’zaki musiqa pedagogikasi asosida olib borilgan edi.

Bolalarga xor bo’lib ijro etiladigan xalq bolalar o’yin qo’shiqlari, sanashlar o’rgatilardi. “Oqterakmi ko’k terak”, “Oshxo’r kaptar”, “Zuv-zuv borag’ay”, keng tarqalgan qo’shiqlardan edi.⁸

Musiqa cholg’ulari o’rganish, asosan uy sharoitida, professional musiqachilardan hususiy dars olish yo’li bilan amalga oshiriladi. O’sha yillarda o’zbek maktabi sharoitiga mos keladigan Yevropa tilidagi dastur va musiqa darslari davr talabi bilan yangi amaliy turlarni keltirib chiqardi. 20-30 yillarni boshlarida ko’pgina katta shaharlar: (Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg’ona,

---

⁸ “Musiqa” darsligi Toshkent. 2007-yil 4-sinf uchun

Andijon, Namangan, Qo'qon) keyinchalik tuman va qishloqlarda musiqa mashg'ulotlarining "sharqiy" deb nom olgan tur keng tarqaldi. O'qituvchilar musiqa sadolariga monand qadam tashlab qo'shiqlarni xor bo'lib kuylashadi.

Xalq orasida chiqqan va professional musiqachilar keng miqyosda ish olib bordilar. Chunonchi bir qancha maktablarda o'quvchilar musiqa tarbiyasining yangi dastur va uslublarni amaliy sinovdan o'tkazdilar. Zebiniso nomli "namuna" maktab internati, I. Narimonov nomli erkaklar bilim yurti, K. Libknext nomli maktab, Olmaniy nomli I va II bosqichli o'zbek maktab internatlarida musiqa va rasm darslari o'tkazildi hamda, mavzuga bag'ishlangan konsertlar uyushtirildi. Bu maktablar mahalliy omma orasida musiqa maorifi targ'ibotda katta rol o'ynaydi.

Musiqiy pedagogika jamoatchiligining bir qator namoyondalari, O'zbekiston madaniyati va san'ati arboblari bolalar va o'smirlar orasida musiqa maorifini keng quloqch yozdirishda o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar.

Ko'povozli kuylashga o'rgatishning zamonaviy shakl va uslublari.

Dastlab kichik sinfdagi o'quvchilarni ko'p ovozli kuylashga o'rgatishning zamonaviy shakl uslublari ularni O'zbekiston maktablarida qo'llash ustida to'xtalamiz. Maktab musiqa tarbiyasi uslubiyotiga oid mukammal izlanishlar olib brogan ba'zi bir ishlarni ko'rib chiqamiz. Yetmishinchi yillar boshida umum ta'lim maktablari o'quvchilarini ko'p ovozli kuylashga o'rgatish muommolariga doir O.P.Sokolova va A.I.Yevseyevlar yirik tadqiqot ishlari olib borganlar. Bu izlanishlarda boshlang'ich maktab musiqa tarbiyasi tizimida ko'povozli kuylashga o'rgatishni kiritish maqsadga muvofiq emas degan fikrlar inkor etildi. Ma'lum bo'ldiki maxsus ishlab chiqilgan tayyorlov davridan (unisondan ikki uchovozlilikga o'tish) so'ng ikkinchi sinfdan boshlab o'quvchilar ko'povozlilikning murakkab bo'lmagan shakllarini (kanonlar tersiyallar ikkiovozlilik va boshqalar) o'zlashtirishlari mumkin ekan.

O.P.Sokolovning izlanishlarida asosiy e'tibor kichik maktab yoshidagilarga oid unison va garmonik eshituvning rivojlanishining ikkiovozli kuy lashning dastlabki malakalarini xosil qilishga qaratiladi. O'quvchilarini ikkiovozli xor

kuylashga o'rgatishning boshlanishida O.P.Sokolova jo'r ovozlilikda milodiya takrorlanmaydigan bir ovozli ijro usulini o'qituvchining sinf bilan duyet bo'lib kuylashini va ikkiovozlilik mos keladigan boshqa usullarini aloxida ko'rsatib o'tadi. U o'rgatishning boshlang'ich davridan parallel emas balki ikkita contrast xarakat qiluvchi ovoz yuliga ega bo'lgan qo'shiqlarini kuylash muhim ekanligini asoslab beradi.

Binobarin O.P.Sokolovanning bu izlanishlari O'zbekiston maktablari sharoitida o'zbek vocal va cholg'u musiqasiga xos bo'lgan polifonik elementlar, ritmo -ostinat, geterafon jo'rovovozlar bilan bog'liq bo'lgan real negizga egadir. Ammo tajribalarimizdan aniqlanishicha o'zbek bolalarining muayyan qiyinchiliksiz ritmo ostinant va fonli ko'povoziilikning ijro qilishlari sababi birinchi darslaridanoq tug'ridan tug'ri ko'povoziilik bo'lib ko'ylashga o'tibsh mumkin ekan. Demak tayyorlov darsi uslubiyoti (O.P.Sokolovanning bunga birinchi o'quv yilini kiritgan) o'zbek maktablari sharoitida ko'povoziilikning o'ziga to'g'ridan to'g'ridan tog'ri o'tish bilan parallel olib borilishi mumkun ekanligini A.I.Yevseyev tayyorlov davridan unisonga ko'p e'tibor berib uni ikkiovoziilik kuylashnig asosi deb biladi. Uning izlanishlarida o'quvchilarning ikki, uch ovozli kuylashga o'tishlari uchun yordam beruvchi melodic komplekslar-tayyorlov davrining muhim payti hisoblanadi.

O'zbek musiqasigagina hos bo'lgan kvarta – kvinta va sekundali ketma-ket keluvchi tovushlar ana shunday melodik majmua (komplekslar) bo'lib hisoblanishi mumkin. O. Sokolova va A. Yevseyevlarning izlanishlari hozirgi zamon boshlang'ich maktabida ko'p ovoziilikni shakllantirish talablariga mos keladi. Bu izlanishlar maktab musiqasi – pedagogik nazariyasi va amaliyotining butun bosib o'tgan yo'lidagi izlanishlarning natijasidir.⁹

Dastlabki davr adabiyotlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki hozirgacha olim va pedagoglarni qiziqtirib kelgan asosiy masala, bu boshlang'ich bosqichda ko'povoziilik kuylashga o'rgatishdir. Bu haqda shungacha yakdil xulosaga kelinmagan edi.

---

⁹ R.Primov "SHaxs kamolotida musiqasi tarbiyasining o'rni". Nasaf. 2015-yil 51-b

Zamonaviy musiqa tarbiyasi tizimida xam parallel ovoz yo'li o'quvchilarning ko'povozlilikning o'zlashtirish metodi sifatida qullaniladi. Xususan Pedagogika fanlar akademiyasida badiiy tarbiya ITI qoshidagi musiqa va raqs o'rgatish laboratoriyasida parallel ovoz yuliga yetarlicha e'tibor berilgan.

Ko'povozli ko'ylashga o'rgatishda "o'xshatuv" kabi shakllari va boshqa tersiyali birikmalarining ko'pgina turlari institut ilmiy xodimlari va Moskva shaxri hamda o'qituvchilar uchun metodik qullanmalarda o'z urnini topmoqda. N.F. Kulikova masalan boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda katta natijalariga erishmoqda; tersiyalarida parallel xarakat qiluvchi ikki ovozli qo'shiq mashqlarini uning 1 sinf o'quvchilari xam ko'ylaydilar.

O'zbek kompozitorlarining Yevropa professional kompozitorlik uslublarini egallashda talabalari zamonaviylik va xalq an'analariiga yangicha nazar tashlash imkonini beradi.

70-80 yillaridagi bolalr uchun yozilgan ko'p ovozli asrlarida tez tez zamonaviy garmoniyaga asoslangan xalq polifoniyasida unsurlari sadolandi. Bu esa milliylikni o'ziga xos bo'rtiruvchi (endi Yevropalik eshituvchilar uchun xam tushunarli bo'lgan) yangi ko'povozli birikmalarni yuzaga keltirdi.

An'anaviylik va zamonaviylik o'zaro bir biriga ta'siri xarakterli palifoniyaning tersiyalik ko'povozlilik bilan bog'lanishida yorqin namoyon bo'ladi. Shunga qaraganda tersiyali ko'povozlilikni o'zbek musiqasiga yot deb xisoblanmaslik kerak.

Binobarin o'quvchilarning tersiyali ko'povozlilikning o'zlashtirishda monodik fikrlashning quyidagi hususiyatlarida foydalanishlari, chunonchi: o'quvchilar qo'shiq va melodiyanı yahshi yod olgani holda uni parallel harakat qiluvchi tersiya va boshqa intervallarda to'htab, ularning ohangiga quloq solishlari yanada foydalidir. 90-yillarga kelib, 1- sinf o'quvchilari ko'povozlilikning murakkab bo'lmagan shakllarini to'la miqdorda o'zlashtirish qobiliyatlarini namoyon eta boshladilar. Bu hol hozirgi zamonbolalarining aqliy va jismoniy jihatidan ancha tez rivojlanayotganligidan dalolatdir.

Ko'p ovozli kuylashda bolalarning ishtirok etishi, ma'lum bo'lishicha XVII asrda qayd etilgan. Bolalarni kichik yoshdanoq lo'povozli kuylashga o'rgatish muhimligini ko'povozli bolalar xor jamoalari rahbarlari ham alohida ta'kidlaydilar.

Katta bolalar xori rahbari Rossiya xalq artisti B. S. Popov "Boshlang'ich sinflar xorida ko'povozlik" maqolasida shunday yozadi: "Boshlang'ich sinflarda ko'povozlik kuylashga o'rgatishni biz juda muhim deb hisoblaymiz. Aks holda musiqa tarbiyasi to'laqonli bo'lmaydi. Ma'lumki bir ovozli kuylashda kuy eshitish qobiliyati murakkablashadi, xor bo'lib kuylashda darkor bo'lgan garmonik eshituv qobiliyati esa deyarli rivojlanmaydi. Demak, gap ko'povozlikning imkoniyatlari ustida emas, balki uning kichik yoshdagi maktab bolalari uchun muhimligi haqida borishi kerak".

Maktabda musiqa tarbiyasiga oid erishilgan ilg'or nazariy va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, ko'povozlik malakalarini shakllantirish ishlarini also kechiktirmaslik zarur. Asardagi ikki va undan ziyod tovushlar uning murakkabligini ko'rsatmaydi. Zotan, ba'zi bir ovozli kuylarni ijrosi ikki- uch ovozlikka nisbatan ham ancha murakkab bo'lishi mumkin. Shuningdek, agar o'qituvchi faqatgina bir ovozli qo'shiqlar bilan cheklanar ekan u hech qachon haqiqiy ko'povozlilikka hamda sof unisonga erisha olmaydi. Buyuk kompozitor Koday bu haqda shunday yozadi: Tovushlarning cheksiz olamini o'rganuvchi o'zining dastlabki qadamida nimaga tayanishi kerak? Aytish joiz bo'lsa, u kontras tembr va temperatsiya sozli musiqa asbobiga emas, balki ikkinchi vokal partiyasiga yondashishi kerak. Shu paytgacha bizning o'quv dasturlarimizda ikki ovozli kuylash usuli e'tibordan chetda qolib ketgandi. Chunki uni rivojlantirish vositasi deb emas, balki bezovchi unsur deb hisoblagan edilar. Vaholanki, ko'povozlikning nafaqat polifonik eshituvni rivojlantirishda, hattoki bir ovozli kuylashda ham ahamiyati kattadir. Bundan tashqari, sof bir ovozli kuylashni ikki ovozli kuylash orqaligina to'la o'zlastirish mumkin. Ikkita partiya bir-birini yo'naltiradi va muvozanatlashtiradi. Albatta, ko'povozli kuylash malakalarini shakllantirish unisonga erishishga nisbatan davomli va maqsadga qaratilgan

mehnatni talab etadi. Biroq, ikkala bo'g'in ham bir-birini to'ldirishi, maktabda musiqa tarbiyasi tizimi bilan tarkibiy uyg'unlashishi kerak.

Umumta'lim maktablarida ko'pincha ikkiovozlilikka o'tish kerak bo'lgan paytida unisonli kuylash talab darajasida bo'lmaydi. Shunday bo'lgan taqdirda ham ish jarayoniga ikki ovoqli qo'shiqlarni kiritish kerak. Negaki birinchidan ko'povoqli kuylash badiiy did garmonik eshituv, ladni his etish, aniq intonatsiyaga erishish kabi malakalarning faol rivojlanishiga yordam beradi. Zero, o'quvchilarning musiqa qobiliyatlarini uyg'otuvchi bunday imkoniyatdan ularni mahrum qilish mumkin emas. Ikkinchidan, ancha murakkab va sifati jihatidan yangi musiqani o'rganish o'quvchilarning musiqaviy shituviga katta turtki bo'lishi bilan birga unisonli kuylashda ham o'zining ijobiy tasirini ko'rsatishi mumkin. Chamasi bunday hollarda unison ijroning mukamallashuvi va qo'shiqni ikki ovozda kuylash borasidagi ishlar parallel olib borilishi kerak.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining ikkiovoqli musiqani o'zlashtirish va idrok etish hususiyatlari.

Bitiruv malakaviy ishimizda kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining ko'povoqli musiqani idrok qilishdagi fiziologik, akkustik va psixologik hususiyatlarni o'rganishga ham jiddiy e'tibor beriladi. Bu masalaning yechimi o'qituvchiga akkustik va psixofiziologik ko'rinishlarining nozik mehanizmlarini ochib beradi va kichik yoshdagi o'quvchilarning ikki ovoqli kuylash malakalarini shakllantirish jarayonini aniqlik bilan uyushtirishga yordam beradi.

Ikki ovoqli kuylash malakalarini shakllantirish negizlaridan biri ikki ovoqli musiqaning to'la idrok qilinishadadir. "Musiqani ko'plar tinglaydi, ammo ba'zilargina idrok etadi" – deb uqtirgan edi akademik B. D. Asaf'ev. O'quvchi ikkiovoqli musiqaning har bir tovushini alohida va birgalikfa qanchalik ko'p tinglasa u ko'p ovoqli musiqa ijrosida shunchalik muvofaqqiyat bilan ishtirok etadi. Avval kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining ko'p ovoqli musiqani idrok qilish va ijro etish muammolarining ba'zi fiziologik omillarini ko'rib chiqaylik: I. Sechenov va I. Pavlovning reflektor nazariyalariga tayanuvchi fiziologiya ma'lumotlariga ko'ra "4-7 yoshli bolalarda miyaning tahlil-sintetik funksiya va

signal sistemalarining o'zaro aloqalarida rivojlanish" sodir bo'ladi. Buning natijasida ta'sir etuvchi komplekslarga nisbatan shartli reflekslar shakllanishi mumkin. Bunda kompleksning eng kuchli komponenti ikkinchi signal sistemasdida aks etadi. Yoshiga qarab bola markaziy nerv sistemasining (tahlil) analitik – sintetik mehanizmlari hamda signal sistemalarining o'zaro ta'siri jadallashib boradi. Hususan, kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida 2-5 birikmalaridan keyinroq maktabgacha yoshda bo'lgan bolalardagi vaqtinchalik aloqalardan muhimroq va tormozlanishi kamroq bo'lgan shartli reflekslar hosil bo'ladi. Ammo shartli refleksning hosil bo'lish sur'ati faqat yosh ko'rsatkichlardan kelib chiqmasdan, balki bola band bo'lgan yetakchi faoliyat, uni qurshab shart sharoitlar bilan ham bo'g'liqdir. Masalan, 6-7 yoshli bolalardagi reflex o'zgarishlarini o'rganuvchi A. I. Fidotchevning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, maktabda o'qiydigan 6 yoshli bolalarda shartli reflekslarning barqaror bo'lishi ularning bo'g'hadagi tengqurlaridagiga nisbatan tezroq bo'ladi. Natija esa maktab musiqa tarbiyasida ikki ovozli kuylash mashg'ulotlarini birinchi yildanoq zarur ekanligini ko'rsatadi. Zero, ikkiovozli musiqa shunday ta'sir etuvchi komplekslarga kiradiki, bunga bo'lgan javob reaksiyasi kichik sinf o'quvchilari organizmlarida shu yoshda jadal shakllanayotgan tahlil- sintetik funksialar rivojini yanada oshiradi. Ikki ovozli musiqani idrok qilish va ijro etishda bola murakkab tovushlar kompleksi ta'siri ostida bo'ladi. Bolalarni xor bo'lib kuylashga o'rgatishda ikki ovozli musiqaning idroki qanday kechadi? Bu faoliyatda qanday akkustik va psixofiziologik mehanizmlar harakatga keladi? Bu savollarga javoblarni musiqa akkustikasi, musiqa idroki, fiziologiyasi va psixologiyasiga doir yozilgan mukammal ilmiy ishlarni ko'rsatish mumkin. Masalan, musiqaviy tovushlar idroki va ijrosi haqida I. M. Sechenov shuni qayd etadi: "Quloq tovushlar birikmasini muayyan sezadi va bu birikmalarni alohida hosil qiluvchi musiqaviy tonlarga ajrata olishi mumkin. Bu tahminiy hususiyat, ma'lum bo'lishicha, mashqlar orqali rivojlanadi".

Ongda ma'lum bir obraz hosil qiluvchi bir qator musiqaviy tovushlar, intervallar, akkord va polifonik birikmalar idrokning aniqligi tahliliy- sintetik

mehanizmlar hamda signal sistemalarining o'zaro uzviy munosabatlari bilan bog'liqdir. I. M. Sechenov, G. Gelmgoltslarning ilmiy nazariyalariga asoslangan B. M. Teplov quyidagilarni yozgan edi: "Musiqqa idroki hech qachon faqat eshitish jarayoni bo'lmagan, u doim harakatli eshitish jarayoni bo'lmagan, u doim harakatli eshitish jarayonidir

Ko'povozli musiqa idroki mexanizmini shunday tasavvur qilish mumkin; musiqaviy ohanglarning har bir toni alohida eshituvchi nerv bo'lib, u ichki quluqning eshitish apparatida joylashgan.

Bu eshitish nervlari bosh miya analizatorlariga asosan tashqi quloq va o'rta quloq yo'llari orqali o'tadi. Miya analizatorlari o'z naybatida tovush apparati muskullariga impul'slari yuboradi. Bunday harakat teskari aloqa hususiyatlarini ham kasb etadi. Ya'ni bosh miyaga mos keluvchi analizatorlarga yo'naltirilgan oldingi tajriba hamda qayta olingan axborotlar ko'povozli musiqa asari badiiy obrazlari hosil bo'ladi. Bular yodda o'rnashib qoladi hamda keyingi idrok jarayonida ishtirok etadi.

1.2. Maktab o'quvchilarining ikki ovozli musiqani o'zlashtirishi va idrok etish hususiyatlari, o'quvchilarga qo'shiq o'rgatish metodlari

O'quvchilar musiqa madaniyatiga oid quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari shart;

- har bir mahalliy uslubda o'ziga xos ijrochilik uslublari va cholg'u asboblarini bilish;

- Farg'ona – Toshkent, Samarqand – Buxoro, Surxandaryo – Qashqadaryo, Xorazm ijrochilik uslublari xususiyatlari, mashhur musiqa janrlari (doston, kata ashula, yallachilikni) bilish, ularning mashhur ijrochilarini bilish;

- O'zbekiston_hududida mumtoz musiqaning ko'p tarmoqli va mahalliy an'analarga ega ekanligi, ularning o'xshashligi va o'ziga xosligi, mahalliy musiqiy an'analarning zamonaviy musiqa, bastakorlik va kompozitorlik ijodi sohasida namoyon bo'lishini bilish;

- ikki ovozli qo'shiqlarni sof ohangda kuylash, major uch tovushligidan minor uch tovushligiga mustaqil kuylab o'ta olish;

- kuylashda forte va piano dinamik tuslarini bajarish, o'zi va o'rtoqlari ijro etgan qo'shiqlarning ijrochilik saviyasi va badiiy sifatini baholay bilish;

- mashhur qo'shiq va ashulalar, yor – yorlar hamda mahalliy uslub variantlarini tinglab ajrata olish;

- kuylash va tinglash madaniyatiga ega bo'lishi;

- musiqa naqadar qadimiy san'at ekanligi, o'zbek xalq musiqasining ildizlari uzoq davrlarga taqalib, asrlar, yillar davomida sayqal topib, rivojlanib kelganligi, shu bois xalqimizning boy madaniyatini, milliy qadriyatlarimizni o'zida aks ettirishni va nihoyat, o'zbek milliy musiqamiz umumbashariy jahon musiqa madaniyatining ajralmas bir bo'lagi ekanligini tasavvur qila olish.

2. Musiqa fanidan boshlang'ich sinflar uchun dastur talablari.

Ushbu dastur O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun musiqadan davlat ta'lim standartlari talablari asosida tuzilgan bo'lib, Respublika ta'lim markazi «Musiqa ta'limi bo'limi va yoshlar o'rtasida madaniyatni targ'ibot

etish» bo'limi ilmiy – metodik kengashi yig'ilishining 1999 yil 9 aprel 2-sonli qarori bilan tasdiqlangan (nashrga tavsiya etilgan).¹⁰

Istiqlol sharofati bilan O'zbekiston Respublikasida keyingi yillarda muhim siyosiy – ijtimoiy o'zgarishlar ro'y beradi. Xususan «Ta'lim to'g'risida» qonun qabul qilinib, to'qqiz yillik umumiy o'rta ta'lim tizimi joriy etildi. Ta'limni demokratlashtirish, individuallashtirish, mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olish tamoyillari asosida barcha o'quv predmetlari, shu jumladan musiqa predmeti bo'yicha ham yangi o'qitish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Bu holatlar milliy musiqa ustivorligi nuqtai nazardan qayta ishlab chiqilgan mazkur dasturda ham o'z aksini topdi.

Jumladan, yangi dasturning tayanch nuqtalari quyidagilar bilan belgilanadi: avvalo, saboqda musiqaning muayyan mohiyatini tushinishga yordam beruvchi darslarning muayyan mavzulari har bir chorak uchun belgilangan bosh mavzulardan kelib chiqadi. Ikkinchidan, musiqa tinglash, qo'shiq kuylash va musiqa savodi mashg'ulotlari darsning mustaqil qismi bo'lib emas, balki dars mavzuini ochib beruvchi musiqa faoliyati sifatida qabul etiladi. Uchinchidan, dars mavzusining qiziqarli bo'lishi va ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida raqs va musiqali – ritmik harakatlar, chapakda va bolalar cholg'u asboblari – shiqildoq, doiracha, qoshiq va boshqalarda musiqaga jo'r bo'lish hamda musiqa ijodkorligi kabi yangi musiqa faoliyatlari qo'llaniladi. Ushbu faoliyatlar zamirida o'yin hususiyatlari mavjudligi tufayli ular o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadi. Binobarin, mashg'ulotlarda qo'llaniladigan barcha musiqa faoliyatlari dars mavzusining ajralmas qismi va mantiqan uzviy bo'lagi sifatida xizmat qiladi. Bu jixatdan «Musiqa madaniyati» predmeti kompleks (integral - aralash) dars tipiga kiradi va unda darsning umumiy mavzuiga bo'ysunuvchi, o'zaro mantiqan bo'linuvchi quyidagi musiqa faoliyatlariga amal qilinadi: musiqa idroki (tinglash), kuylash, musiqa savodi, raqs va ritmik harakatlar, chapakda va cholg'ularda chalish, musiqa ijodkorligi va boshqalar.

---

¹⁰ Ta'lim to'g'risidagi qonun. 12-modda. Umumiy o'rta ta'lim.

Musiqqa idroki dars mashg'ulotlarida yetakchi faoliyat sifatida muhim o'rin tutadi. U ikki holatda amalga oshadi. Birinchi holatda – ma'lum asar tinglanib, idrok etiladi va uning badiiy jihatlari dars mavzusiga doir oddiy musiqiy – pedagogik yo'sinda tavsif etiladi. Tinglash orqali asarni tushunish va ongli idrok etish, asarning musiqiy xususiyatlari (janri, tuzilishi, ifoda vositalari, ijrochiligi) hamda badiiy mazmuni haqida ma'lum bilimlarga ega bo'linadi. Ikkinchi holatda musiqqa asarlari avval tinglanib, so'ng u yoki bu holati ko'proq kuylash orqali o'rganiladi, uning badiiy mazmun xususiyatlari amaliy faoliyatda ifodalaniladi. Masalan, o'rganiladigan qo'shiq avval oq'ituvchi ijrosida yoki magnit tasmasi orqali bir – ikki marta tinglanadi, asar xususiyati haqida suhbat qilinadi, so'ng o'rganishga kirishiladi. Raqs musiqasi avval tinglanadi, kuy tavsiflanadi va anglab olingandan so'ng, raqs harakatlari ifodasi o'rganiladi. Ko'pincha asar bir necha faoliyat uyg'unligida (tinglash, kuylash, raqs harakati va b.) o'rganiladi. Bunday mahsulot usuli asarni puxta o'rganishi va ayni holda kompleks malakalarning rivojlanishi uchun imkon yaratadi. Musiqqa darsida barcha faoliyatlar muayyan mavzu zamirida mantiqan o'zaro bog'lanadi, natijada darsning mantiqan bir butunligi vujudga keladi. Musiqqa savodi barcha faoliyatlarni nazariy jihatdan birlashtiruvchi faoliyat sifatida muhimdir. Darsda qaysi faoliyat mashg'uloti (tinglash, kuylarini kuylash, raqs va b.) qo'llanmasini, uning amaliyotida foydalanilayotgan asar o'rganiladi va uning xususiyatlarini bilish haqida yangi tushunchalar hosil bo'ladi. Shu bois, musiqqa savodi faoliyatida o'quvchilarning umumiy musiqiy bilim – tushunchalari majmuini shakllantirishga asosiy e'tibor qaratiladi.

Shuni alohida takidlash zarurki, musiqqa idroki va musiqqa faoliyati o'zaro uzviy bog'lanishi bilan qolgan barcha faoliyatlar amaliyotiga yetakchilik qiladi. Kuylash faoliyati o'quvchilarning musiqqa – o'quv qobliyatini hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Sinfda jamoa bo'lib kuylash jarayonida o'quvchi o'z ovoz – ijrosini boshqaradi, o'rtoqlarining ijrolarini eshitib kuzatadi va ular bilan bahamjihat jo'rnavozlik qilishga intiladi.

Zotan, tinglash va kuylash, o'quv materiallari ta'lim mazmunini tashkil etadi. Ularni tinglash va kuylash faoliyatlari vositasida o'rganish bilan birga, cholg'uchilik, musiqali harakatlar hamda ijodkorlik faoliyatlari bilan ham har tomonlama o'zlashtirish va musiqiy tavsiflarni ushbu faoliyatlar vositasida ifodalash imkoniyatlarini yaratadi.

Darsdagi dasturda raqs va musiqali harakatlarga alohida o'rin berilgan. Bu faoliyatlar o'quvchilar musiqiy qobiliyatlari, xususan, ritm – usul tuyg'usi va asar badiiyatini ifodalash malakalarini rivojlantirish bilan birga, ularning jismoniy rivojlanishlari uchun ham muhimdir.

Shu bois, musiqa o'qituvchisi milliy raqs san'atimizning oddiy harakatlarini bilish (ijro eta olishi) va darsda qo'llash usullarini puxta egallashi bugungi davr talabidir. Chapakda va cholg'u asboblarda chalish faoliyati ham, raqs va musiqali harakatlar singari, o'quvchilarning musiqiy hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun foydalidir. Bu faoliyat boshlang'ich sinflarda milliy cholg'u asboblari bilan tanishishi va ularning tovush templarini anglab olishi bilan o'zviy bog'lanib amalga oshirish zarur. Bunda doirachalar, qayroq, kichik safoillar kabi urma cholg'u asboblardan foydalanib, o'qituvchi ijrosi va maginitafon tasmasi orqali taraladigan kuylarga ritmik jo'r bo'lish malakalari rivojlantiriladi.

Musiqa ijodkorligi faoliyati dasturga ilk bor kiritilmoqda. Bu faoliyat bolalarda musiqiy tafakkur, izlanish va ijodkorlik malakalarini o'stira borish uchun katta ahamiyatga egadir. Bu faoliyat o'qituvchi ijrosiga doira chertib jo'rnavozlik qilish, sinf ijrosiga dirijyorlik qilish, kuy ohangiga mos harakatlarni xususan, raqs harakatlarini topish, she'r parchasiga kuy bastalash kabi ijodkorlik amaliyotlari bilan bajariladi. Bu faoliyat sinfdagi iqtidorli o'quvchilar e'tiborini kuchaytirish, ularning badiiy ehtiyojini qondirish va badiiy rivojlantirish uchun ayniqsa muhimdir. Musiqali harakatlar, cholg'uchilik va ijodkorlik faoliyatlarini amalga oshirishda o'yin uslublaridan keng foydalanish tavsiya etiladi. Zotan, ushbu faoliyatlar zamiri ko'proq o'yin xususiyatlari bilan boqliq. Dasturda tinglash va kuylash uchun asarlar talab darajisida berilgan. Bu o'quvchiga asarlarni sinf imkoniyatlari va o'quv yilining muhim sanalariga muvofiq tarzda

tanlab o'qitish imkoniyatini beradi. Ayni bir paytda o'quvchi dasturga kiritilmagan, ammo badiiy yuksak, tarbiyaviy jihatdan muhim va o'quvchilar idrok – amaliyotiga mos bo'lgan yangi asarlardan keng foydalanish huquqiga ham egadir.

Nota savodi, cholg'uchilik, raqs va harakatlar, shuningdek, musiqa ijodkorligi faoliyati mashg'ulotlar mazmunida tavsif etilgan asarlar ham shartli ravishda berilgan. Dars sharoitiga qarab ularning almashtirish mumkin. Bu esa darslarni rejalashtirishda va darslarga tayyorgarlik ko'rishda ijodiy yondashishni taqozo etadi. Bunda shu narsaga e'tiborni kuchaytirmoq lozimki, garchi dasturda asarlar va mashg'ulotlar mazmuni ham, har bir faoliyat turiga doir alohida – alohida ko'rsatilgan bo'lsada, ammo darslarni rejalashtirilishida va ularni o'tishda musiqa faoliyatlari dars mazmunidan kelib chiqish va uning mohiyatini ochib berish lozim bo'ladi. Shunday qilib, darsda musiqa faoliyatlari mantiqan birlashib, mazmunan bir butunlikni tarkib toptiradi.

Dastur yakunda yil davomida musiqa ta'lim mazmunidan o'quvchilarning olishi zarur bo'lgan bilim va malakalar me'yori bayon etilgan. Bu shu kunlarda ishlayotgan musiqa ta'lim tarbiyasi davlat standarti o'lchamining ilk qadami bo'lib, ta'lim jarayonida bilim va malaka ko'nikmalarining aniq mezonlariga asoslanib ish tutishga imkon beradi. Mazkur dastur maktab amaliyotida o'zini qay darajada oqlaydi, buni vaqt va hurmatli o'qituvchilarimizning tajribalari ko'rsatadi.

Biz faqat shu narsani ta'kidlamoqchimizki, qaysi va qanday o'quv dasturi qo'llanilmasin, musiqa darslarining muvaffaqiyatlari savodxon, chuqur bilimli, o'z kasbiga fidoiy bo'lgan o'qituvchi shaxsiga bog'liq.

Mazkur darsning o'quv mazmuni, o'qitish uslubi, darslarning taxminiy rejalashuvi, namunaviy darslar ishlanmasi hamda o'quv asarlari xrestamatiyasi endi nashr etiladigan o'quv metodik qo'llanmalarda beriladi.

Musiqqa madaniyati

1-4-sinf, haftasiga 1 soat

№ mavzu nomi	Ajratilgan soat	Izoh
1-sinf	Yil mavzusi: Biz musiqani sevamiz Biz yoqtirgan kuy va qo'shiqlar Musiqaviy o'yinlar va qo'shiqlar Xushnavo cholg'ularimiz Xushnavo cholg'ularimiz	34 soat 9 soat 7 soat 10 soat 8 soat
2-sinf	Yil mavzusi: Ijrochilik turlari musiqaning ifoda vositalari. Yakkanavolik, jo'rnavozlik va jo'rsozlik Yakkanavolik va yakkaxonlik cholg'ular va xonandalar dastalari «Dasta turlari. Kuy nima? Kuyda nimalar ifodalanadi? Musiqaning ifoda vositalari»	34 soat 9 soat 7 soat 10 soat 8 soat
3-sinf	Yil mavzusi: Musiqaning ifoda vositalari. «Musiqaning ifoda vositalari» musiqqa nutqi xor va orkestr musiqaning tuzilishi oddiy musiqqa shakllari. Band va naqorat.	34 soat 9 soat 7 soat 10 soat 8 soat
4-sinf	Yil mavzusi: O'zbek xalq musiqqa ijodi. Xalq aytimlari va cholg'ulari Bayram va marosim qo'shiqlari Mavsum qo'shiqlari Bahor fasli qo'shiqlari	34 soat 9 soat 7 soat 10 soat 8 soat

Birinchi sinf

Yil mavzusi: «Biz musiqani sevamiz»

1 – chorak. Mavzu: «Biz yoqtirgan kuy va qo'shiqlar».

Musiqqa tinglash.

1. «O'zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi». Musiqqa tinglash. A.Oripov she'ri, M.Burhonov musiqasi.
2. «Kuz» A.Ro'zimuhamedov she'ri, S.Abramova musiqasi.
3. «Chertmak». O'zbek xalq kuyi. (Yakka dutor yoki dutorchilar ansambli).
4. «Andijon polkasi». O'zbek xalq kuyi.
5. «Olma pishganda galing». Xorazm xalq qo'shig'i.
6. «Yurish marshi». F.Nazarov musiqasi
7. «Dilxiroj». O'zbek xalq kuyi.
8. «Do'loncha». O'zbek xalq kuyi.
9. «Olmacha anor». O'zbek xalq kuyi.
10. «Alla» I.Akbarov musiqasi.

Jamoa bo'lib kuylash.

1. «Pianino». M.Zayniddinova she'ri, J.Najmitdinov musiqasi.
2. «Salom maktab». P.Mumin she'ri, Sh.Yormatov musiqasi.
3. «Chitti gul». O'zbek xalq qo'shig'i.
4. «Salom bergan bolalar». P. Mo'min she'ri, N.Norxo'jayev musiqasi.
5. «Qo'g'irchog'im». S.Abramova musiqasi.

Musiqqa savodi.

Musiqqa tovushlari. Baland va past tovushlar («Pianino», «Davra raqsi», «Qushcha va o'rdak» va boshqalar). Uzun va qisqa tovushlar (aytim mashqlari, «Chittigul», «Birinchi qo'ng'iroq» va boshqalar).

Cholg'uchilik, raqs va harakatlar.

Chapak chalib, musiqqa ritmik jo'r bo'lish («Andijon polkasi», «Chertmak», «Do'loncha», «Olma pishganda galing» va boshqalar).

Raqs tushish (raqsona kuylarga).

Musiqqa tovushlarining baland va pastligini qo'l harakatlarida (yuqoriga va pastga ko'tarib, tushirib) ifodalash (aytim mashqlari, «Andijon polkasi», «Chittigul», «Pianino» va boshqalar).

Musiqqa ijodkorligi.

Doira usullarini ovozda imitatsiya qilib kuylash («Bum-bak», «Bum-ba-ka», «Bak-ka bum» va boshqalar). O'qituvchi ijrosida doira usullari imitatsiya bilan boshqarish («Bum bak-bak, bum-bak», «Do'loncha»).

Yangi raqs harakatlarini topish («Do'loncha» va boshqalar). Sinf konserti.

II – chorak

Mavzu: «Musiqali o'yinlar va qo'shiqlar».

Musiqqa tinglash.

1. «O'zbekiston Davlat Madhiyasi». Abdulla Oripov she'ri, M. Burhonov musiqasi.

2. «Qo'g'irchog'im, o'yinchog'im». B.Botirov she'ri, Avaz Mansurov musiqasi.

3. «Yangi tanovar». M.Mirzayev musiqasi.

4. «As bo'laman», O'zbek xalq kuyi.

5. «Ufori». O'zbek xalq kuyi.

6. «Oq terakmi, ko'k terak». Xalq bolalar qo'shig'i.

7. «Jamalagim». O'zbek xalq kuyi.

Jamoa bo'lib kuylash.

1. «Kichkintoymiz, gijingtoymiz». P.Mo'min she'ri, K. Kenjayev musiqasi.

2. «Baxti erkatoy». X.Muhammad she'ri, T.Toshmatov musiqasi.

3. «Paxtaoy». I.Ilhomov she'ri, F.Nazarov musiqasi.

4. «Etikcham». Qambar ota she'ri, D.Omonullayeva she'ri.

5. «Do'ppi kiygan bolalar». N.Norxo'jayev musiqasi.

6. «Salomat». I.Akbarov musiqasi.

7. «Sho'x qizaloq». P.Mo'min she'ri

Musiqqa savodi.

Baland – past va uzun – qisqa tovushlar (Ayrim mashqlari, «Bahor keladi», «Qurbaqa va Lola», «Oq terakmi, ko'k terak» va boshqalar).

Baland, past, o'rta tavushlar («Jamalagim», mashqlar).

Tovushlar baland pastligini zinachalar ifodasida tasvirlash, uni Do major tovush qatorida kuylab ifodalash. Kuy yo'nalishini grafik chiziqlarda tasvirlash va kuylab ifodalash («Oq terakmi, ko'k terak», aytim mashqlari, «Pianino»). Ijrodagi registr va ijro suratini anglash («Qurbaqa va Lola»).

Cholg'uchilik, raqs va harakatlar.

Chapak va shiqildoqlar chalib, o'qituvchi ijrosiga ritmik jo'r bo'lish («Aslbo'laman», «Bahor keladi» va boshqalar).

Kuy registrini (tovushlar baland pastligini qo'l harakatlari ifodasida ko'rsatish (mashqlari, «Etikcham», «Jamalagim»).

Marsh musiqasida qadam tashlash («Marsh») raqs tushish («Asl bo'laman», «Bahor keldi»).

Musiqqa ijodkorligi.

Baland va past tovushlar (toza ovozda kuylash). Ularni uzun va qisqa tovushlarda kuylash.

Musiqqa muvofiq raqs harakatlarini topish («Ufori», «As bo'laman»). Chapak jo'rligida (1-guruh) raqs tushish (1-guruh) («As bo'laman», «Bahor keldi»). Guruhlarni almashtirib chapak jo'rligida raqs tushish. Sinf konserti.

II Bob. Musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarni ikki ovozli kuylashga o'rgatishning metodik asoslari

2.1. Maktabda musiqiy ta'lim mazmuni va ikki ovozli kuylash malakalarini hosil qilish mashqlari

Bu mashqlardan ko'zlanadigan asosiy – ikki ovozli tovush yangrashinging yaxshi soz bilan, baravar, uyg'un va ravon bo'lishiga erishishdir. Bunda o'qituvchi to'g'ri nafas olishi, yaxshi tovush hosil qilish va yaxshi artikulyasiya bo'lishini kuzatib boradi.

Oldin mashqni har bir ovoz bilan alohida – alohida o'rganib chiqish zarur. Ayrim ovozlar mukammal o'rganilgandan keyn ularni bir – biriga qo'shish mumkin. Shu bilan birga, o'qituvchi o'zi chalib yoki kuylab berib, intonasiyada bo'shashgan ovozlar to'dasiga yordamlashadi. Dastavval ikkinchi ovozni eslab qolish qiyin bo'lganligi sababli, o'qituvchi birinchi ovozga og'izni yumib ikkinchi ovozga esa nota nomlarini aytib kuylashni taklif etishi mumkin. O'quvchilar o'z partiyalarining ovoz yo'nalishini yaqqol tasavvur etishlari uchun ikki ovozli mashqlarni nota bilan kuylash tavsiya qilinadi.

Mashqlarni o'rtacha tempdagi jo'rnavozlik bilan va jo'rsiz kuylash kerak:

Bu mashq ayni vaqtda nafas olish malakalari hosil qilish uchun ham yordam beradi. Uni bir nafas bilan ijro etish kerakki, o'sha olingan nafas mashqning oxirigacha yetsin.

Mustaqil ovoz yo'nalishi va polifoniya malakalarini oshirish uchun kononlar bilan mashq qilish foydali bo'ladi. Bunga «Qarg'a» misol bo'la oladi.

Kanonlar notaga qarab kuylanadi. Avval o'quvchilar kanonni butun sinf bilan birgalashib o'rganishadi, keyin o'qituvchi ikkinchi ovozlarning kechroq qo'shilishlarini tushuntiradi va notalardagi belgiga qarab, qayerda qo'shilishi kerakligini ko'rsatadi. O'quvchi bu mashqqa o'yin elementini kiritib, ikkinchi ovoz go'yo birinchi ovozga yetib olmoqchi – yu, lekin sira yetolmayapti, deb tutintiradi. Kanonni ijro etganda bolalar bir-birlarini ovozlaridan o'zib ketmasdan, boshqa ovozni eshitib, sekin, osoyishta, ravon kuylab borishlarini kuzatib turish kerak. Keyin ovozni o'zgartirib, kanonni kechroq qo'shilgan ovozlariga topshirish mumkin. Dastlabki vaqtda o'qituvchi kanonni cholg'u asbobida chalib yordamlashadi, keyinroq uni jo'rsiz kuylashi ma'qul.

Uch ovozli mashqlar ustida ishlash metodlari huddi ikki ovozli mashqlar ustida ishlash metodlari singaridir. Bundan ko'zlanaligan asosiy maqsad – ancha murakkab uch ovozli hamohangliklarda, shu bilan birga, boshqa vokal – xor malakalariga ham e'tibor bergan holda, sof ohangdoshlikni hosil qilishga erishishdir:

Birgalikda qo'shiq aytish uchun tubandagi kompleks mashqlarni tavsiya etish mumkin.

2.2. Ikki ovozli qo'shiq malakalarini o'stirish asoslari.

Ko'p ovozli musiqa asarlarini qo'llamay turib o'quvchilarga musiqa tarbiyasini berish qiyin bo'ladi. Bolalarning musiqa o'quvi ularning ilk yoshlik davridan tarbiyalab boriladi. Radio, kino, televideniya orqali olinadigan ko'pdan – ko'p musiqa axboroti bolalar o'quvini jonajon xalq musiqasi va turli – tuman shaklda nomoyon bo'ladigan ko'p ovozli musiqa sadolari bilan boyitib boradi. Ammo bularning hammasi sust – passiv tarbiya hisoblanadi. Musiqaviy taasurotlarning bunday turlari bolalarda ko'p ovozli musiqaning go'zalligini chinakam his etish va idrok qilish ko'nikmasini tobora o'stirishga qodir emas. Ko'p ovozli asarlarni ijro etishda bolalarning o'zlarini bevosita qatnishtirish yo'li bilangina aktiv ko'nikma hosil qilinadi.

Umumiy ta'lim maktabida bolalar, asosan, musiqa madaniyati darslari va xor to'garaklarida qo'shiq aytishida ishtirok qilib, musiqa ijro etishni va qo'shiq aytishni o'rganadilar.

Ikki ovozli qo'shiqlarni o'rganishga kirishishdan oldin tayyorgarlik ishlari olib boriladi. Bu davrda ikki ovozli qo'shiq aytishga zamin hozirlanadi. Bir ovoz unisonda qo'shiq aytish va bu ish jarayonida hosil qilinadigan malakalar xuddi shu zaminning o'zidir.

Unisonda qo'shiq aytishga xos o'zaro bog'liq malakalar quyidagilardan: musiqani zehn qo'yib tinglay bilish, uni his etish, tovush baland pastligini tahlil qila bilish, eshitib nazorat qilish, musiqa xotirasi va uning turlaridan biri – tovush baland – pastligini bilib eslab qolishdan iborat. Ikkinchi sinfda esa bu tasvirlar o'rmini nota yozuvlari egalay boshlaydi. Uchinchi sinf o'quvchilari esa asarni oldin solfedjio qilib kilyadilar, so'ngra qo'shiq so'zlari bilan ijro etadilar. Turli tasvirlar va nota yozuvlariga qarab kuylash birinchi sinfdan boshlab sistemali ravishda olib borilsa, yanada maqsadga muvofiq bo'ladi. Birinchi sinfdan boshlab o'quvchilarning ovoz diapazonini aniqlash va uni kengaytirib borishga alohida e'tibor berish lozim. Boshlang'ich sinflarda ko'pchilik o'quvchilarning ovoz diapazoni I- oktava «lya»dan yuqoriga o'tmaydi. Zero dasturdagi qo'shiqlarning diapazoni I -oktava «do»dan 2- oktava «do»gacha ko'tariladi.

Natijada, o'quvchilar qo'shiqning bu pardalarida mutloqo noto'g'ri ijro etadilar, yoki umuman ayta olmaydilar. Shu tufayli o'quvchilarni ikki ovozga ajratish, ya'ni ovoz yuqori pardalarga ko'tarilmaydigan o'quvchilar jim eshitishlari, qolganlar kuylashi talab qilinadi. Shuningdek, ovozga ajratish o'quvchilarga qo'shiq o'rgatishda, ularni guruhlarga bo'lishda ham qo'l keladi. Har bir ovoz guruhining alohida kuylanishi o'quvchilarni ko'p ovozlikka tayyorlab boradi va ularda mustaqillik hisini tarbiyalaydi.

O'quvchilarni xor ijrochiligiga o'rgatishda «a'kapella» (jo'rsiz) asarlarini musiqa asboblari jo'rlligisiz ijro etish muhim ahamiyatga ega. Jo'rsiz kuylash musiqa tinglash qobiliyatining to'g'ri shakillantirishga, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga, ritm va ovoz tembirining ijobiy rivojlanishiga yordam beradi. O'quvchilarning qo'shiqlarini «a'kapella» usulida kuylashi bir – birlarini yaxshi eshitishini, tovushlar intonasiyasidagi tiniqlikni ta'minlaydi, ularning mustaqil kuylash malakalari takomillasha boradi. Shu tufayli musiqa asbobi jo'rlligida ijro etiladigan asarlarni ham ayrim hollarda «a'kapella» tarzida o'rganish va ijro etish foydalidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z diqqat – e'tiborini uzoq vaqt bir narsaga qaratib tura olmaydilar, tezda charchab qoladilar. Shuning uchun bu sinflarda **fizkult** pauza daqiqalaridan foydalaniladi. Musiqa darslarida **fizkult**¹¹ pauza daqiqalari o'rnida ijroga ritm berib borish, chapak chalish, bir joyda turgan holda qadam tashlash takt xissalarini sanash, dirijyorlik elementlarini qo'llash kabi xilma – xil xarakatlardan foydalanish zarur. Ayniqsa bolalar musiqa asboblarida chalish va raqs xarakatlarini bajarish ularni darsga faol jalb qilishga qo'l keladi. Bu xarakatlar o'quvchilarning fikrlarini faollashtiradi, dars qiziqarli o'tadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari har bir sinfda, har bir o'quv yilida 12-14 ta qo'shiq o'rganadilar. Shu davrda ular asosan bir ovozli qo'shiqlarni (unisonda) kuylash malakalarini puxta o'zlashtiradilar va ayni paytda ko'p ovozlikka o'tishga tayyorgarlik ko'radilar. III sinfning 3- choragidan boshlab dasturga ikki

---

¹¹ R.G'.Qodirov "Boshlang'ich maktabda ko'p ovozli kuylash".Toshkent "O'qituvchi." 1997-yil 9-b

ovozli elementlari bor qo'shiqlarni ham kiritiladi. Shuningdek, o'quvchilarni ko'p ovozlikka o'rgatish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar bu ishni birinchi sinfdan boshlash mumkinligini ko'rsatdi. Buni amalga oshirish uchun dasturdagi qo'shiqlardan o'qituvchining o'zi o'quvchilarning qobilyatini va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tanlab oladi. O'quv yili davomida yangi qo'shiqlar to'plamlaridan, turli jurnallarda berilgan qo'shiqlardan, radio va televidiniye eshittirishlarida ijro etilayotgan yoki mualliflarning o'zlaridan olingan qo'shiqlardan o'qituvchilarning yoshi va saviyasiga mos keladigan eng yaxshi bolalar qo'shiqlarini tanlab o'rganish mumkin. O'qituvchga qo'shimcha manbaalardan foydalanish imkoniyati berilgan. Dasturda o'qituvchilarga sistemali ravishda vokal va xor malakalarini singdirib borish masalasi ham qo'yilgan. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ovoz apparatlari juda nozik, ovoz diapazonlari cheklangan bo'ladi. Uzoq vaqt surunkasiga qo'shiq kuylash bolalar ovoz apparatlarining shikastlanishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun dars strukturasi buzib, musiqa savodi va musiqa tinglash faoliyatlari o'rnida ham qo'shiq kuylatish hollariga yo'l qo'yish tavsiya etilmaydi. O'quvchilarning ovoz apparatlariga putur yetkazmaslik, ovozni saqlashning muhim sharti o'quvchilarning ovoz diapazonlarini yaxshi aniqlash va ishchi diapazonlaridagi notalardan tashqari chiqmaslikdir.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar o'zlariga xos juda mayin va yoqimli tembirga ega bo'ladilar. Birinchi sinfdan boshlab o'quvchilarning vokal va xor malakalari takomillashtirilib boriladi. O'tirib va turib kuylaganda gavdani to'g'ri tutish, nafasni rejaga sola bilish, kuylaganda unli va undoshlarni, melodik, garmonik intervallarni to'g'ri talaffuz qilish, dinamik tuslarga rioya qilgan holda (mayin ovozda uyg'un, yoqimli) kuylash ustida muntazam ravishda ish olib borilgan.

Dasturda vokal xor malakalari (gavdani to'g'ri tutish), nafasni rejaga solish, tovush xosil qilish, diksiya, soz, ansambl va dinamika ustida ishlash har bir sinf uchun alohida belgilangan. Bolalar ovozini parvarish qilish, vokal va xor malakalarini oshirishda ashula o'rganishda oldin maxsus vokal mashiqlaridan

foydalanish tavsiya etiladi. Bunda avval o'quvchilarni ishchi diapazonining primal (o'rta) tovushlaridan boshlab pastga tomon yo'naluvchi tetraoxodlardan foydalaniladi. Nafas esa me'yorida, shovqinsiz, bir maromda boshni ko'tarmay, o'z vaqtida olish va mayin atakada kuylashga alohida e'tibor beriladi. «Qattiq ataka» boshlang'ich sinflarda juda kam ishlatiladi. Chunki qattiq atakada kuylash xam juda ham nafis bo'lgan ovoz apparatlarining zo'riqishiga olib keladi. Shuningdek ularni ovoz diapazonining haddan tashqari past yoki yuqori pardalarida kuylatish yaramaydi. Qattiq gapirish, baqirish va ichimliklarni juda issiq yoki sovuq holda istemol qilish ovoz pardalarini xastalantirishi haqida o'quvchilarni har doim ogohlantirib borish lozim. Ovozida hastalik alomati borligi aniqlangan o'quvchilar muolaja davrida kuylashdan ozod qilinadi. Bular o'z vaqtida muolaja uchun lor yoki tomoq og'riqni davolaydigan shifokorlarga **fonia- torga** yuborilishi lozim. O'quvchilar ovozini asrash ustida muntazam ish olib borish ovoz apparatlarining sog'lom rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Dasturda o'quvchilarga musiqa savodi bo'yicha ma'lum hajmda bilim berish, nota bilan kuylash malakalarini hosil qilishga ham alohida e'tibor berilgan. Darsning bu turida tovush

qator bosqichlarining baland – pastligi, nota chiziqlariga joylashuvi, pauzalarning uzun – qisqaliga, o'lchov, major va minor ladlari, dinamik tuslar kabi musiqaning nazariy elementlari bilan tanishadilar. Musiqa savodidan berilayotgan bevosita tovushlarning tabiiy jarangi bilan bog'lab berish muhim ahamiyatga ega. Bosqichlarning aniq balandligi va notalarning cho'zishini his etishda, kuylash malakasini takomillashtirishda nota bilan kuylashga alohida e'tibor beriladi.

Kuy va qo'shiqlarning musiqiy matnini oddiy taxlil qila bilishga o'rgatish orqali o'quvchilarga musiqaning oddiy tuzilishi haqidagi tushunchalar singdiriladi va ular bora – bora oddiy ohangni nota bilan kuylab bera olish darajasiga erishadilar. Birinchi sinfda ular oddiy, kichik – kichik musiqa jumllarini nota bilan kuylashni o'rganadilar. Buning uchun kuy va qo'shiqlarning o'quvchilarga oldindan tanish bo'lgan, esda saqlab qolish uchun oson bo'lgan qatorlaridan foydalaniladi. Kiyinchalik notanish kuylardan ham

namunalar kiritiladi. Nota bilan kuylashni o'rtacha tezlikda ijro etiladigan chorak yoki sakkiztalik notalardan tuzilgan frazalardan boshlagan ma'qul. O'quvchilarning qobiliyati va o'zlashtirishiga qarab mashqlar borgan sari murakkablashtirilib boriladi.

O'quvchilarning musiqiy taasurotini boyitish, tasavvurini kengaytirish, tinglash qobiliyatini o'stirish va musiqiy didini tarbiyalashda darsning musiqa tinglash faoliyati katta rol o'ynaydi. Darsning bu faoliyati turida o'quvchilar musiqa o'qituvchisi ijrosida, elektrofon, magnitafon yordamida eng nodir musiqa asarlarining namunali ijrosini tinglaydilar. Xor, orkestr, ansambl va yakkanavozlar ijrosida turli janrdagi klassik asarlar bilan tanishadilar, san'atning katta dargohiga ilk bor qadam tashlaydilar. Musiqaning ma'naviyat sifatida tasvirlash qudratini, tabiat va hayot go'zalligini, voqyelik va xatti – harakatlaridagi qaytarilmas, ko'z ilg'amas qirralarini musiqiy oxangdagi rang – barang bo'yoqlarda idrok etadilar, chuqurroq his etadilar. Kuylar o'quvchilarning xotirasida chuqur o'rnashib qolishi uchun bu kuylarning ohanglarini o'quvchilar bilan kuylab ko'rish tavsiya etiladi. Ayniqsa asar musiqa asbobi ijrosida tinglanib, so'ng kuylab ko'rish orqali qayta mustahkamlanadi. Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, asarlarni yaxshi esda qoldirish uchun kamida ikki – uch marta eshittirish, har gal kuyning yangi – yangi dinamik qirralarini o'quvchilarga tanishtirib borish lozim. Kuylarni tinglash bilan o'quvchilar musiqaning turli janrlar – marsh, ko'shiq va raqs haqida batafsil tushunchaga ega bo'ladilar.

Darsning har uch asosiy qismi alohida – alohida ajralib qolmasligi, aksincha ular bir – biri bilan uzviy bog'liq holda darsning mazmuni bir butun bo'lishini ta'minlash lozim.

O'quvchilarning ijrochilik mahoratini takomillashtirish va ularning o'zaro uyg'un kuylashini mustahkamlashda ba'zan ularni «sinf sahnasi»ga chiqarib kuylatish yaxshi samara beradi. Qo'shiq tugal o'qrganib bo'lingach haftada yoki chorak oxirida o'quvchilar «sinf konserti» beriladilar. Sahnaga chiqish, sinfdoshlari orasidan o'z o'rnini topib turish, kuylaganda bir – birlarini his qilish va o'z joyiga borib o'tirish kabi sahna madaniyatiga qat'iy amal qila borish

o'quvchilarning o'zaro munosabatlariga va hulqiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. «Sahnada» kuylash o'quvchilarning qo'shiqni qay darajada o'rganib olganligini aniqlash asarning ayrim jumlalarini «pishitib» olish va qo'shiqni tantanali sharoitda namoyish qilish imkonini beradi. «sinf konserti» o'quvchilar uchun cheksiz quvonch baxsh etuvchi mashg'ulotga aylanadi. Bu amaliyot o'quvchilarning musiqa darslariga qiziqtirishning muhim usuli xisoblanadi.

Darsni sifatli va samarali olib borish uchun ko'rgazmali qurollardan, turli texnikaviy vositalardan keng foydalanish muqim rol o'ynaydi. Darsdan tashqari tashkil qilinadigan tadbirlarda faol ishtirok etishga o'quvchilarni muntazam ravishda tayyorlab borish lozim. Xor, ansambl, yakkaxonlik tugaraklari o'quvchilarda musiqaga bo'lgan havas va ishtiyoqini oshiribgina qolmay, maktabda tashkil qilinadigan ertaklar, kechalar, tabiat bag'riga saytrlar, ekskursiyalar va boshqa turli bayram, tantana va tadbirlarning qiziqarli o'tishida ham muhim rol o'ynaydi. Bunday tadbirlar o'quvchilar xotirasida uzoq yillar saqlanib qoladi. O'quvchilarni musiqa vositasida estetik tarbiyalashda maktab bilan oila hamkorligiga alohida e'tibor berish, ota – onalar bilan bamaslahat ish olib borish maqsadga muvofiqlidir. Boshlang'ich sinflarda hosil bo'lgan bilim va malakalarga tayangan holda II – III sinflar musiqa madaniyati darslari oldiga yangi vazifalar qo'yiladi. Bunda musiqa san'atiga ijtimoiy ong shakli sifatida qaraladi va shu boshdan o'quvchilar shaxsiyatini shakllantirishda u qudratli vosita ekanligi e'tirof etiladi. Zero, musiqa kishilar hayotini, ularning xis – tuyg'ularini va orzu – istaklarini o'ziga xos badiiy tilda ifoda etadi va kishi hissiyotlariga faol ta'sir etadi. Bir so'z bilan aytganda, musiqa san'ati hayotni o'rganadi, tasvirlaydi va ifodalaydi. Shu boisdan musiqa, o'quvchilarda estetik hissiyotlarni tarbiyalash orqali ularning ma'naviy, g'oyaviy va ahloqiy dunyosini har tomonlama takomillashtirishda, ularda olijanob fazilatlarini kamol toptirishda xizmat qiladi. Musiqaning bu fazilatlaridan har bir sinfda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, hayotiy tajribalari, musiqiy bilim va malakalari darajasini hisobga olgan holda foydalaniladi. Boshlang'ich sinflarda kichik bolalar tafakkuriga xos va ko'proq o'yin bilan bog'liq bo'lgan kichik qo'shiqlar, kuy va pyesalar berilgan. O'rta

sinflarda esa o'quvchilar hayotiy tajribalari boyitgan, konkret fonlarni o'rganish jarayonida ilmiy – materialistik dunyoqarashlari tarkib topayotgan davr bilan farq qiladi. Shunga muvofiq o'rganiladigan asarlar ham janr, xajmi va badiiy mazmun jihatidan tobora jiddiylashib boradi, bunda musiqa ta'limining milliy asosi muhim rol o'ynaydi. Garchi dasturda o'zbek halq musiqasi, og'zaki an'anadagi o'zbek musiqasi ma'lum tartibda berilgan bo'lsa – da shunga qaramay, boy musiqa madaniyatimizni hisobga olgan holda har bir o'qituvchi dars mazmunida milliy musiqa boyligimizdan unumli foydalanib borishi tavsiya etiladi. Bunda ayniqsa vokal – xor mashqlari sifatida xalq kuy va qo'shiqlardan parchalar kuylash va shu vosita bilan milliy musiqa ohanglari hususiyatlarini bolalar xissiyotiga singdirib borish maqsadga muvofiqdir. Xalq musiqa ohanglari, lad va ritm – usullari hissiyotlari asosida o'zbek kampozitorlari ijodini o'rganish va shu orqali jahon musiqa boyligi namunalarini idora etishga o'rgatish tabiiy bir hol deb e'tirof etilishi lozim. Bu esa darsdagi barcha musiqiy faoliyatlar jarayonida uzluksiz amalga oshirib borishi lozim. Musiqa ta'limining milliy asosini tarkib toptirishda fortepiano bilan bigalikda xalq cholg'u asboblaridan foydalanish muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa doira chertib kuylash, ritmik xarakterlar va raqs elementlarini bajarish, musiqiy ijodkorlik bilan shug'ullanish o'quvchilarning musiqiy hamda jismoniy rivojlanishi uchun har jihatdan ijobiy foyda beradi. Shuning uchun o'qituvchi xalq musiqa merosimizni va ayniqsa, zamonaviy xalq musiqa ijodini muntazam o'rganib borishi shart. Ma'lumki, maktabda musiqa ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilarning musiqaviy madaniyatini tarkib toptirishdan iboratdir. Bu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni bajarish tavsiya etiladi:

Musiqaviy qobiliyatlarni tarbiyash. Bunda o'quvchilarning musiqa o'quvi, ritm tuyg'usi, musiqa xotirasi, melodik va garmonik o'quvi, tembr o'quvi kabi muhim qobiliyatlarini rivojlantirish va shuning vositasida ularda vokal – xor hamda musiqa idroki malakalarini shakllantirish lozim. Bu vazifalarni amalga oshirishda har bir o'quvchini alohida o'rganish, undagi musiqaga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish va sinfning imkoniyatlarini aniq hisobga olgan holda

repertuar tanlash, turli pedagogik usullardan unumli foydalanish muhim rol o'ynaydi.

Badiiy – estetik tarbiya – estetik tarbiyaning tarkibiy qismi bo'lgan musiqaviy tarbiya badiiy tarbiyaning yorqin namunasi. Zero, musiqa darslari, asosan, musiqa asarlari vositasida amalga oshadi.

Shunday ekan, o'quvchilarni har bir musiqa asarini diqqat – e'tibor bilan tinglab, ulardagi musiqiy tovushlar vositasida gavdalantirilgan badiiy obrazlarni yorqin tasavvur etish hamda ularga to'g'ri badiiy baho bera olishga o'rgatib borish zarur. Bunga musiqa san'atining badiiy mohiyatini, uning tur va janrlarini o'quvchilarga to'g'ri tushuntirib berish katta yordam beradi. Xususan, har bir janr o'rganishda san'at ustalari ijrosidagi badiiy yuksak musiqa asarlarini namuna sifatida tinglash o'quvchilar badiiy didining tarkib topishida muhim rol o'ynaydi.

Ahloqiy va aqliy – tafakkur tarbiyasi – milliy madaniyatimiz bobokaloni Abu Nosr al Farobiy musiqaning shaxs kamoloti shaklanishiga ijobiy ta'sirini quyidagicha bayon etadi: «Bu fan shu ma'noda foydaliki, kimning fe'li – atvori muvozanatini yo'qotgan bo'lsa tartibga keltiradi, kamol topmaganlarni kamolotga yetkazadi va muvozanatda bo'lganlarning muvozanatini saqlaydi. Bu fan tananing sog'lig'i uchun ham foydalidir».¹²

Atoqli pedagog V.A.Suxomlinskiy ham musiqa san'atiga ulkan tafakkur manbai, usiz bolaning aqliy rivojlanishiga erishib bo'lmasligi e'tirof etgan. Zotan, har bir musiqa asarida ijodkorning ma'lum g'oyasi yoki biror badiiy mazmun bo'ladi. Musiqaning mazmuni o'quvchining g'oyaviy emotsional hissiyoti faol kechishi natijasida idrok etiladi. Shuning uchun to'g'ri tarbiyalangan musiqaviy – badiiy did musiqa asarining g'oyaviy va badiiy mazmunini chuqur anglashda katta rol o'ynaydi. Demak, ahloqiy va aqliy – g'oyaviy tarbiya, badiiy tarbiyaning ichki mazmunidir. Bu vazifani amalga oshirishda xalq musiqasi va kompozitorlar asarlarining mohiyatini, ularning tuzilishi jihatidan farqini, milliy xususiyatlarni hamda janr tuzilishlarini o'rganish zarur. Bunda atoqli san'atkorlar ijodi bilan tanishish, ular yashagan davrni bilish, ular yaratgan asarlarni musiqiy –

---

¹² Abu Nosr al Farobiy "Musiqaxona katta kitobi" Fan.215-b

pedagogik jihatdan tahlil etib o'rganish, mashhur asarlar taqdiri va tarixi bilan tanishish muhim rol o'ynaydi.

O'rganiladigan asarlar badiiy va g'oyaviy jihatdan yaxlit taasurol qoldirish uchun ularni ma'lum mavzu asosida o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bunday mavzular bir yoki bir necha dars asosida musiqa qonuniyatlari, ijrochilik turlari yoki uning ifoda vositasi bo'lgan ma'lum mazmun bilan bog'lanishi mumkini. Masalan, lad nima? «Xalq musiqa ijodi», «Bastakorlik va kompozitorlik ijodi», «Musiqiy – dostonlari», «Katta ashula janri», «Maqomlar» «O'zbek musiqasida ijrochilik uslublari», «Musiqaning oddiy shakllari», «Qo'shiqlarda kuplet shakllari», «Syuita shakli», «Simfonik asarlar janrlari», «Musiqiy sahna asarlari» va boshqa shular jumlasidandir.

Garchi mazkur mavzu tizimi, uslubi yangi dastur tarkibida ishlab chiqilayotgan bo'lsada, ammo bu narsa keng o'qituvchilar tajribasiga xos tayangan bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Asarni badiiy yaxlit idrok qilish, ikkinchidan, dars tuzilishiga ham bog'liq, darsda turli musiqiy faoliyat turlarini (lirika tinglash, ashulla aytish, asarni musiqiy – pedagogik taxlil etish, musiqaning badiiy xususiyatini ayrim xarakterlarida ifodalash va hokazo yagona maqsad sari yo'llash va bu bilan darsni mazmunan qiziqarli tashkil etish lozim. Shu boisdan musiqa madaniyati darsi kompleks dars tipiga kiradi. Darsda faqatgina ashula aytib bolalarni zeriktirishga yo'l qo'yilmaslik lozim.

Bu ularning qiziqishini so'ndiradi va ovoz aparatlariga ziyon yetkazadi. Dasturda turli musiqiy faoliyatlarni qo'llash bilan darsning o'ziga xos badiiy kompozitsiyasini vujudga keltirish mumkin. Darsning asosiy faoliyat turlarini darsning mantiqiy yaxlitligidan ajratmagan holda qo'yidagilarga e'tibor beriladi:

Musiqani zehn qo'yib tinglay bilish bilan birga, uni his etish va bu haqida o'ylash eng muhim ahamiyatga egadir. Qo'shiq aytish paytida har bir o'quvchi ishlashga va faol ravishda musiqiy fikirlashga o'rganishi kerak. Buning oqibatida bola musiqaga va qisman qo'shiq aytishga jiddiy qaraydigan bo'ladi, uning musiqa o'quvi tobora o'sadi va ikki ovozli qo'shiq aytishga tayyorlanadi.

S. Boboyevning «Mehnat qo'shig'i» ustida to'xtalib o'taylik. Bu qo'shiq kuyning tahlili nuqtai nazaridan qiziqarlidir.

Kuyning dastlabki ikki takti uchta tovush asosida tuzilgan: birinchi taktda re notasi, ikkinchi taktda esa lya notasi uch marta takrorlanadi, uchinchi taktda esa sol notasi takrorlanadi, to'rtinchi taktda esa, endi ikkinchi taktda uch marta takrorlangan lya notasiga to'xtalinadi. Shundan keyingi ikkinchi jumlani tashkil etuvchi to'rt takt dastlabki to'rt taktning aynan o'zidir. Keyingi taktlarning deyarli hammasi oldingi tovushlarning qaytarilishidan iborat: 9, 11, 13 va 15 – taktlarda sol, 10 – taktda lya qaytariladi. Uchinchi va to'rtinchi jummalarning oxiri bir – biridan farq qiladi. Kuyning tovush baland – pastligi rivojini tahlil qilishda ana shu jarayonlarni bolalar bilan ham amaliy, ham nazariy o'rganib chiqish kerak. Bunday tahlil mavhum xarakterga ega emas, balki kuy qismlarini bevosita o'rganishi jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Kuyni o'zlashtirish jarayonida uni tahlil etish qo'shiq aytish paytida o'ylashga, eshitish nazoratini ishga solishga majbur etadi.

Mehnat qo'shig'i.

Bolalar o'rganayotgan qo'shiqning baland tovush jarangini xotirada uzoqroq saqlay olishlariga erishish uchun tovush balandligi xotirasini kuchaytirishi ustida mashq qilishi kerak. Shu maqsadda qo'shiqni to'liq yoki qismlarga bo'lib bir necha marta aytib chiqish mumkin. O'qituvchi bolalarning diqqat bilan, astoydil qo'shiq aytishlarini kuzatib boradi. So'ngra bolalar diqqatini o'rganayotgan qo'shiqdan chalg'itiladi. Ammo shundan keyin o'qituvchi ularni yana kuy yoki uning qismi qanday yangraganligini esga olishga majbur etadi; bunda kuyning birinchi tovushni ovoz bilan emas, balki ichki musiqa o'quvi bilan eslashga o'rgatish lozim.

Bolalarni talaffuzga doimo ongli qarashga qunt bilan o'rgatib borish kerak. Har qanday kuydan hamisha unga murakkab bo'lmagan, ammo ma'lum sabablarga ko'ra bolalar darhol idrok qila olmaydigan ayrim tovushlar balandroq yoki pastroq ovoz bilan kuylanadi, deb bir qarashning o'zida ajratib ko'rsatish mumkin bo'lgandek ko'rinadi. Ongli talaffuzida bunga yo'l qo'ymaslik mumkin. Lekin bu holda irodaviy zo'r berish zarur, chunki bunday qilish ovoz chiqarish bilan nafas olish musiqa o'quviga bo'ysundiradi. Shunga erishish uchun kuyni yuzaki yodlab olishga yo'l qo'ymasdan, o'ylab ish ko'rishga o'rgatish lozim.

Qo'shiq o'rgatish jarayonida talaffuz jihatidan qiyin joylari oldindan hamma vaqt o'qituvchining: «O'ylang!» - degan buyrug'i eshitilib turishi kerak.

X.Izomovning «Birga kuylaylik» qo'shig'ini o'rganar ekanmiz, bolalar mi tovushni (birinchi takt), sol (uchinchi taki), lya (to'rtinchi takt) va si (beshinchi takt) tovushlarini pasaytirib kuylayotganliklarini sezamiz. Bu tovushlarning F.Nazarovning «Paxtaoy» qo'shig'idan.

Ohangni tiniq – sof yangrashi uchun ifodaviy zo’r berish zarur, bu esa eshitish nazorati yo’li bilan tinglashga zo’r berishni vujudga keltirishga majbur etadi. O’qituvchi shu notalarni talaffuz qilish oldida bolalarga: «mi notasi qanday eshitilishini o’ylang» yoki «lya notasi qanday eshitiladi?». «singari eslatishlari bilan ogohlantirib turiladi. Demak, talaffuz eshitishdan oldin ichki musiqa o’quvining yangrashi tayyorlanadi.

Tersiya, sof kvarta, kvinta, seksta singari ohangdagi intervallar dastlabki mashqlar uchun asos bo’ladi. Bu mashqlarga asos qilib olingan intervallar yangrashining tonika doirasida tasavvur qilinmog’i kerak. Chunonchi, sol¹-si¹ tersiyasi – sol majorda, sol¹-do² kvartasi – do majorda, fa¹ – do² kvintasi – fa majordagi singari tasavvur etmog’i lozim.

Ikki ovoqli qo’shiq repertuariga o’tishda melodik harakatning har xil turlariga doir mashqlar kiritiladi:

Ana shunday mashqlar bilan birga bundan buyon bosqichma – bosqich melodik harakatga va sakrama harakatga mo'ljallangan ancha murakkab mashqlar ham o'rganib boriladi:

Ikki ovozda kuylash malakalari kichik hajmli kononlardan boshlab to kattaroq kanonlargacha bo'lgan asarlar asosda oshira boriladi.

Shuningdek, melodik tili sodda bo'lgan, esda qoladigan, yorqin talaffuzli kichik – kichik qo'shiq parchalaridan mashqlar sifatida qo'lash ma'qul.

Ikki ovozli qo'shiqlar ustida olib boriladigan ishning dastlabki jarayonlaridanoq jo'rsiz ijro etish uchun mo'ljallangan ikki ovozli qo'shiqlarni o'rgana boshlash kerak. Jo'rsiz kuylashda melodik yo'nalmaning garmonik qo'shilishi haqiqiy ravishda eshitiladi. Bundan tashqari, cholg'u asbobi yordamisiz kuylash ikki ovozda qo'shiq aytish malakalarini mustahkamlashda alohida rol o'ynaydi, chunki bunday kuylash musiqaviy diqqatni bir nuqtaga to'playdi. Va mustaqil fikrlashga majbur etadi.

Ikki ovozli qo'shiqlarning murakkablik darajasi musiqa madaniyati darsida bolalarning musiqaviy o'sish darajasiga bog'liq bo'ladi. Paralell sinflarda o'quvchilarning soniga qarab bunday murakkablik birmuncha farq qilmog'i mumkin. Ikki ovozlikning murakkablik darajasini aniqlashda bolalarning musiqaviy qobiliyatini nazarda tutish lozim. Turli musiqa asboblari cholib qo'shiq o'rgatishda har bir o'quvchiga individual muomala qilinganidek, qo'shiqni birgalikda o'rganishida ham shu usulni qo'llash kerak, chunki bunda har bir sinf o'ziga xos «kollektiv» o'quvchidir.

Ikki ovozli qo'shiqlar ustida olib borilayotgan ishning tayyorlov bosqichidan keyin bolalarning musiqaviy qobiliyatiga qarab ovozlar bo'yicha gruppalariga taqsimlash kerak.

Musiqqa o'qituvchisi har bir bolaning musiqaviy qobiliyatini ham o'rganadi. Umumiy ta'lim maktabida I – sinfdan boshlab butun musiqqa o'rgatish davrida bolalarning barqaror musiqqa xotirasi va diqqati aniqlab boriladi. Bu esa sinf xonasidagi xorlarda altlar va diskantlar guruhlarini to'g'ri tuzishga imkon beradi.

Ikkiovozlikni o'rganishning dastlabki davrida bolalarni partiyalarga shunday taqsimlashdan ko'zlanadigan maqsad ikki ovozli qo'shiq aytish malakalarini egallash jarayonini tezlatishdan iborat. Alt va diskant partiyalari tessitura shartlarining juda o'xshashligi bunga qulaylik tug'diradi.

Bolalarni qo'shiq ohangini tez eslab qolishga, uning ayrim elementlarini esa o'qituvchining kuylab berishi yoki cholg'u asbobida bir ikki marta ijro etishi bilanoq esda tutishga o'rgata borish juda muhimdir. Avval boshda bunga darrov erishib bo'lmaydi; ammo ko'p o'tmay bolalar ohangni toboro tezroq esda qoldira boshlaydilar, keyin esa ularda tezroq esda tutishga qiziqish havasi paydo bo'ladi, musiqqa xotirasi aktivlasha boradi, demak, ta'sirchanlik- idrok ham kuchayadi.

Qo'shiqdagi ikkiovozlilik ustida olib boriladigan ishning turli usullari mavjuddir. Bularidan biri – xor partiyalarini notalar nomini aytib kuylash (solfedjio qilish) usulidir. Mashqlarda bo'lgani kabi, ikki ovozli parchalarni notalar nomini aytib kuylash ohang tovushlarining balandlik holatini aniqlashtiradi. Bolalar notalar nomini esga olishar ekan, ohangni ham beixtiyor esga olishadi.

Ikkiovozlikni mustahkamlash jarayonida qo'shiqni mana bunday aytish ham mumkin: uning bir ovozli joylari butun xor bilan ijro etiladi, ikki ovozli joylari esa – dastlab kelishib olinmay turib o'qituvchining dirijyorlik ishorasiga qarab altlar va diskantlar tomonidan navbatma – navbat to'rsiz ijro etiladi.

Agar sinfda alt va diskant gruppalari aniqlangan bo'lsa, endi muayyan maqsadni ko'zlab shunga o'xshash ish olib boriladi. Bu o'rinda musiqaviy fikrlashni tezlashtirishdan ko'ra, ko'proq ichki musiqqa o'quvi bilan ohangning qanday yangrashini o'ylab, shu ohangni kuylashga diqqat bilan tayyorlanishi zarurligi nazarda tutiladi.

Bolalar o'z partiyalarini bilib olib, ancha dadillik bilan kuylashadi deb tasavvur qilaylik. Shu partiyalarni o'rganishida turli metodlardan, jumladan ohanglarni notalar nomini kuylash usulidan ham foydalanilgan, deb hisoblaylik.

Lekin, shunday bo'lsa ham, har holda, qo'shiq aytishda ikkiovozlilik hosil bo'lmaydi, chunki altlar zo'r berib yuqorigi ovozga o'tib ketaverishadi. Demak, qandaydir bundan ham samarali bir metodni topish kerak. Bu holda qo'shiqni eng kichik tarkibiy qismlarga bo'lishga to'g'ri keladi:

Bu qismlar ustida solfedjio qilish usuli bilan ishlab, musiqa xotirasini aktivlashtira borish va har bir notaning qanday yangrashini esga olishga zarurat tug'dirish lozim.

Birinchi parcha alt va diskant guruhlariga navbatma navbat: «fa notasi qanday eshitilyapti?», «lya notasi qanday eshitilyapti?» - deb savollar beriladi. Savollar xuda tez berilmog'i, javoblar esa to'liq va ravshan bo'lmog'i kerak, naqoratning bu elementlarini shu usulda so'zlari bilan ham mashq qilib bilib olish lozim. Bu holda o'qituvchi alt va diskant partiyalariga murojat qilar ekan: «Altlar, siz «hamma» so'zini qanday aytyapsiz?», «Xo'sh, bu so'z diskantlarga qanday eshitilyapti?» kabi savollar berishi mumkin. Bolalardagi tovush balandligi xotirasini kuchaytirishini shu tarzda ohangning kichik – kichik parchalari asosida mashq o'tkazib, naqoratning kichik parchalarini bir butun qilib qo'shishda naqoratning samarali ikkiovozlilik tovush jarangini hosil qilishga erishiladi.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, tajribasiz pedagoglar ikki ovozli qo'shiq ustida olib boriladigan ishda, hatto yakunlovchi davrda ham, altlar partiyasini kuylab yoki cholg'u asbobida chalib yordam berib turadilar. Bolalar shu partiyani eshitadilar va bunga o'z ovozlarini qo'shadilar. Bunday yordam ularni juda dadillashtiradi, tovush yangrashini ravshanlashtiradi va ravonlashtiradi. Ammo muayyan bosqichdagina altlar partiyasiga shunday yordam berish mumkin, chunki chetdan doim melodik yordam berilib turar ekan, hatto eng qobiliyatli o'quvchilar ham qo'shiq aytishda o'zlariga ishonch hosil qilolmaydilar va mustaqil suratda musiqaviy fikrlashga o'rgana olmaydilar. Vaholanki ayniqsa ikkiovozli qo'shiqni aytishda, mustaqil fikrlash g'oyat muhimdir.

Buning ustiga, agar darsda o'qituvchining o'zi ko'p kuylayversa, u katta vokal nagruzkani bajaradigan ovoz apparatini haddan tashqari charchatib qo'yadi, yana bolalarning kuylashini diqqat bilan tinglay olmaydigan va nazorat qilolmaydigan bo'lib qoladi.

Ikki ovozli mashqlarni ijro etishdagi kabi, uch ovozli mashqlarni solfedjio qilish ham yaxshi natija beradi.

Qo'shiqlardan olingan parchalardan mashqlar sifatida foydalanish mumkin. Uch ovozli qo'shiqlar ustida olib boriladigan ishdan bir necha dars oldin ayrim qo'shiqlardan olingan parchalar ustida mashq qilish ma'qul:

«Yoshlik» qo'shig'idan.

Bunday mashqlar vaqtini ancha tejab, uch ovozli qo'shiq aytish malakalarini hosil qilishga va repertuarni o'rganib olishga yordam qiladi.

Uch ovozli mashqlar tufayli endi bevosita qo'shiqlardagi uchovozlikni egallash uchun tegishli usullar bilib olinadi.

Xor partiyalarini notalar nomini aytib kuylash va o'rganish, qo'shiqni ayrim element – mashqlarga bo'lish, uning uch ovozli parchalarini ritmik shaklsiz, o'qituvchining qo'l ishorasiga qarab har bir akkordga to'xtalma (fermato) bilan aytish kabi usullardan foydalanib uchovozlikning sofligi va ravshanligiga erishadi.

Xor bilan ashula aytishga yetarli vaqt ajratilgan taqdirdagina, ya'ni musiqa madaniyati darslarida emas, balki musiqa tarbiyasi bo'yicha sinfdan tashqi mashg'ulotlarda – maktab xor to'garaklarida uchovozlikning juda xilma – xil, mukammal yangrashiga erishish mumkin.

Agar maktab xor kollektivi ikki ovoz bilan dadil va ravshan qo'shiq aytishini bilib olib, uch ovozli asarlarni o'rganishiga o'tar ekan, bunda dastlabki

ishning o'zi bilangina kifoyalaniq qolish yaramaydi. Birinchi uch ovoqli qo'shiqni o'rganib bo'lgach ikkinchi, uchinchi va boshqa qo'shiqlarni ham o'rganib borish lozim. Ushanda xor kollektivining repertuarini asosan uch ovoqli asarlar asosida tuzish kerak bo'ladi. Uchovoqlik xor tobora dadilroq yangray boshlaydi, shu sababdan xor qatnashchilari uchovoqlik musiqa asarlarini osonlik bilan o'zlashtira olgach, komil ishonch bilan ular endi uchovoqli asarlarnigina emas, to'rtovoqli asarlarni ham ijro eta oladi. Bunday davrda xor kollektivi tovush yangrashi, hamohanglik va uslub singarilarning intonasion doirasini murakkablashtirish tomoniga qaratish, demak, cholg'u jo'rsiz ijro etiladigan asarlarning sonini ko'paytirish tomoniga yo'naltirishi mumkin.

Qo'shiq kuylash musiqiy – ta'lim tarbiyaning yetakchi faoliyati.

Musiqqa madaniyati darsi – maktabda musiqiy tarbiyani tashkil etishning asosiy shaklidir. Maktabda musiqiy to'garaklar, fakultativ mashg'ulotlar olib borishad, ammo dars hamma bolalarni yalpi qamrab olishi sababli hech qachon o'z ahamiyatini yo'qotmaydi.

Musiqqa madaniyati darslari boshqa fanlar darslaridan o'zining badiiyligi, qiziqarliligi va bolalarda ko'proq, zavq emosional tuyg'ular va kechinmalar uyg'otish bilan ajralib turadi.

Musiqqa ayniqsa bolalarning aqliy va axloqiy rivojlanishga katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ma'lumki, musiqa darslari xorda kuylashlar, musiqa tinglash, musiqa savodi, musiqiy ijodkorlik kabi faoliyatlarni o'z ichiga oladi. O'quvchilarga musiqiy tarbiya berishning asosi qo'shiq aytish, chunki musiqaga bo'lgan qobiliyatni o'stirish musiqa san'atiga bo'lgan qiziqishni vazifalari o'quvchilarning o'z faoliyatlari jarayonida muvaffaqiyatli bajarishadi. Qo'shiq kuylash bolalarni musiqaga faol jalb etishning eng asosiy shaklidir.

Qo'shiq kuylash o'quvchilarda qo'shiqchilik madaniyatining rivojlanishiga, ularning umumiy va musiqiy rivojiga, ichki dunyosining tarbiyasiga, dunyoqarashining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Qo'shiqning ifodasi, ijrosi bolalarning hissiy ta'sirchanligini o'stirib, musiqiy obrazlarni yanada chuqurroq tushunishlariga, ularda musiqiy did va ehtiyojlarning

shakllanishiga yordam beradi. Qo'shiq kuylash har bir bola uchun estetik hissiyotlar, kayfiyatlar, kechinmalar va badiiy ehtiyojlarni ifodalashning oddiy va tabiiy yo'lidir. Qo'shiqda estetik tarbiyaning ikkita ta'sirchan vositasi- so'z va musiqa birlashadi.

Qo'shiq o'rgatish jarayoni doimiy vokal mashqlar aytishni va kuyni diqqat bilan tinglashni, uni to'g'ri qaytarish va eslab qolishni talab etadi. Shuning uchun u umumiy musiqiy tarbiyaning eng ommaviy, ta'sirchan vositasidir. Birgalikda kuylash o'quvchilarni bir ijodiy jamoa qilib birlashtiradi. Jamoaviy qo'shiq kuylashda ovoz va eshituv xususiyatlari turlicha rivojlangan bolalar birlashadilar, bu esa o'ziga ishonchi kam bo'lgan, uyatchan bolalarni ham ijodiy ishga jalb etadi.

Qo'shiq kuylash tufayli bolalarda metodik, garmonik his – tuyg'ularini his etish sof intanasiya faol rivojlanadi, kuylash apparati mustaxkamlanadi, nafas rivojlanadi, qomat to'g'rilanadi, qon aylanish yaxshilanadi. Bu o'quvchilarning jismoniy o'sishga ham ijobiy ta'sir etadi.

Qo'shiq kuylatishda o'qituvchi oldida quyidagi vazifalar turadi.

- bolalarni jamoaviy kuylashga qiziqtirishi;
- musiqa emosional ta'sirchanglikni o'stirish;
- badiiy didni tarbiyalash;
- qo'shiqchilik ovozini rivojlantirish chiroyli, tabiiy kuylashni shakllantirish, diapazonni kengaytirish;
- badiiy ifodali, ongli ijroning asosi bo'lgan vokal – xor malakalarini o'stirish;
- melodik, ritmik, garmonik eshituvini har tomonlama rivojlantirish.

Qo'shiq kuylash uchun tinglangan qo'shiqlar xilma – xil janrda bo'lib, ular ko'proq milliy musiqamizdagi lirik qo'shiqlar, hazil, bolalar xalq qo'shiqlari, bolalar o'yinlarini uynash uchun mos keladigan kuy, qo'shiqlar, marsh va vals kuylarini o'z ichiga olgan. Shuningdek dasturlarga qardosh va chet el kompozitorlari asarlaridan ba'zi namunalar ham keltirilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari har bir sinfda, har bir o'quv yilda 12-14 qo'shiq o'rganadilar. Shu davrda ular asosan bir ovozli qo'shiqlarni kuylash malakalarini puxta o'zlashtiradilar va ayni paytda ikki ovozli kuylashga tayyorgarlik ko'radilar III sinf 3 choragidan boshlab ikki ovozli elementlari bor qo'shiqlar tavsiya etiladi.

Musiqqa asarni idrok qilish, g'oyaviy jixatdan yaxlittaassurot qoldirish uchun ularni o'rganishda bir yoki bir necha dars asosida musiqqa qonuniyatlari, ijrochilik turlari yoki uning ifoda vositasi bo'lgan ma'lum mazmun bilan bog'lanish katta ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, dars tuzilishiga ham bog'liq. Darsda bir necha musiqiy faoliyat turlarini musiqqa tinglash, qo'shiq kuylash, asarni musiqiy pedagogik tahlil etish, musiqaning badiiy xususiyatlarini ritmik xarakterlarda ifodalashni maqsad sari yo'naltirish va bu bilan dars mazmunini qiziqarli tashkil etish.

1. Qo'shiq kuylash orqali o'quvchilarning his – tuyg'ularini shakllantirishda musiqqa san'ati estetik tarbiyaning muhim omili bo'lib, u garmonik rivojlangan shaxsning kamolatga yetishi uchun unga muhim ta'sir etuvchi jarayondir.

Boshlang'ich sinflarda musiqqa mashg'ulotlarini qoniqarli uyushtirish yosh avlodni ichki dunyosini boyitish va san'atning to'g'ri tushinishdagi yagona yo'lidir.

Musiqqa kishilar extiyojini qondirib berar ekan, ularning ongini shakllantirishga ko'maklashadi, xis – tuyg'ularini boyitadi. Shaxsdagi ijtimoiy xususiyatlarni tarbiyalashga katta yordam beradi.

Bolalikda erishilmagan narsaga kamolat yoshida erishish qiyin bo'ladi. Katta yoshli kishining xayoti, uning atrofdagi voqyelikka munosabati ko'p jixatdan bolalikda olgan tarbiyaga borib taqaladi. Umumta'lim va xunar maktablarini isloh qilishning asosiy yo'nalishlarida shunday qayd etishgan «Nafosat his – tuyg'usini rivojlantirish yuksak estetik didni shakllantirish, san'at asarlariga baho berish mahoratini shakllantirish kerak.

Umumta'lim maktabidagi musiqa ta'limi tarbiyasining muvofaqiyatli boshlang'ich sinflarda boshlab musiqa darslarining qay darajada uyushtirilganligi va tashkil etganligiga bog'liqdir. Bunda o'qituvchi o'quvchilarga nisbatan estetik zavq uyg'ota bilishi kerak. Bu uchun avvalo o'qituvchining o'zi musiqa ma'lumotiga ega bo'lishi va quyidagi tadbirlarni amalga oshirish, kerak.

- bolaning musiqaga nisbatan ijobiy munosabatini tarbiyalash;
- qo'shiq kuylash va tinglashga o'rgatish;
- darsning har bir bo'lagini, musiqa haqidagi har bir ma'lumotini kichik yoshdagi o'quvchilar quvnoqlik va qiziqish bilan qabul qilishlariga erishish.

Musiqaviy tarbiya, bolalar musiqaviy qobiliyatining rivojlanishida maktab o'quvchilari estetik tarbiyasining qismidir. Musiqaviy estetik tarbiya masalalari kunda muhim ahamiyatga ega. Bola shaxsining shakllanishi jarayonida uning estetik madaniyat asosida har tomonlama badiiy rivojlanishi o'qituvchidan jiddiy mas'uliyatni talab qiladi. Chunki boshlang'ich sinfdagi musiqa tarbiyasi bolaning mehnatga, Vatanga va burchga bo'lgan muhabbatini shakllantiradi, tarbiyalaydi hamda uning butun xayoti mobaynida unga hamrox bo'lib boradi.

Insondagi musiqaviy xazinalar yosh bolalarning ichki dunyosiga singib borishi asosan boshlang'ich maktabdan boshlanadi.

Musiqa darslarining mazmunida faqat ma'lum bir musiqa materialni o'zlashtirish emas, balki o'quvchilarning ongini voqyelikka munosabatini rivojlanishi, estetik va xulq madaniyatining shakllanishida o'zgarishlar nazarda tutiladi. Bolalarning musiqaviy estetik tarbiyasida musiqa madaniyati darslarining ijodiy tarzda olib borilishi muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchining darsga ijodiy yondashishi bir qancha foydali maslaxatlarni o'z oldiga qo'yadi.

- musiqa tarbiyasida yangi usul va vositalar izlash;
- xayot va san'at o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalash;
- musiqa san'atining mazmun va ma'nosini tushintirish maqsadida aniq fakt va misollarini ishlatish;

O'quvchilarni badiiy estetik ruhda tarbiyalashda, ular qalbida go'zallikka xavas uyg'otishda san'atning barcha turlari qatori qo'shiqning xizmati benixoya

kattadir. Har bir zamonda bastakorlar, shoirlar va xonandalar xalq tafakkurini va xayotini ko'rsatuvchi juda ko'p qo'shiqlar yaratganlar.

Ularning har bir usul ritm vositasida xis hayaajon uyg'otuvchi, mazmuni jihatdan esda qoluvchi, kishini o'ylashga, fikr muloxaza yuritishga majbur qiluvchi ta'sirchan kuchga egadir.

Madaniy merosga to'g'ri yondoshish, undan unumli foydalanish masalasiga Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng e'tibor kuchaydi va taniqli olim va pedagoglar tomonidan dasturlar o'quv qo'llanmalar, metodik tavsiyalar chop etildi. Lekin bu tadqiqotlar qo'shiqlarning tarbiyaviy ahamiyati mazmuniga to'xtalga vazifasini o'z oldiga qo'ymadi.

Qo'shiq yoshlar diqqatini go'zallik, yaxshilik, insoniylikka jalb etishda katta ta'sir kuchiga ega ekanligini nazarda tutib, maktab xayoti qanday musiqa ruhi bilan sug'orilganligiga ahamiyat berish zarur. Bolalar uchun tushunarli, ular tomonidan ko'p kuylanib turadigan kuy, qo'shiqlarni tanlash, ularda ashula asarlarini qayta-qayta tinglash va ijro etish istagini uyg'otish, har xil yangi ta'surotlarga ega bo'lishlariga erishish kerak.

Bolalarga atalgan qo'shiq va kuylar bir qatorda folklor qo'shiqlar, serjilo serqirra oxanglarga boy bo'lgan mazmunli klassik qo'shiqlarni o'quvchilarga o'rgatish ularda bu san'at merosiga nisbatan muxabbat to'yg'ularini va uni xurmat qilishga o'rgatadi.

Musiqa o'qituvchilari o'z o'quvchilariga kuy, qo'shiq o'rgatishda ijro yo'liga ijro maxoratini oshirish usullariga e'tiborlarini qaratish bilan birga o'rganilayotgan asar mohiyatini tushinib tahlil qilib, mazmuni, tarixi haqida ma'lumot berishga yetarlicha e'tibor berishlari kerak.

Boshlang'ich sinflarda musiqa tarbiyasi vazifalarini amalga oshirish darsda o'qituvchining optimal metodlaridan unumli foydalanishga bog'liq. Ammo maktabda musiqa o'qitishning optimal metododlari va ulardan foydalanish usullari amaldagi qo'llanmalarda yetarlicha ochib berilmagan. Xozirda qo'llanilayotgan metodik qo'llanmalarda asosan musiqa darsining o'ziga xos

xususiyatlari strukturaviy tuzishlari, musiqa faoliyati turlari va ularni amalga oshirish uslublari bayon etilgan.

Bizning nazarimizda, musiqa o'qitishda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatida o'zaro aloqadorlik va o'quvchilarning bilish jarayonida mustaqil izlanishga undovchi metodlar tizmini qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Dars jarayonida o'quv materiallarning bolalarning bili shva tajribasiga mosligi, bolalar ovozining rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olish, nota qonuniyatlarini to'g'ri o'rgatish, asarlarni bolalarni fikriy qobiliyatiga mos etishva boshqalar darsning asosiy instruksiyalarini tashkil etadi.

Bu uchun o'qituvchining tushuntirish vositalarining maqsadga muvofiqligi aniq va ravonligi bolaning so'z fikri boyligiga mosligi vokal mashqlari va qo'shiqlar esa ularning ovozi va kuylash malakalariga mos tuzishi shart.

Ashula qo'shiqning his-tuyg'ularini ifodalash bilan birga xayot, davr aksidir o'quvchilarning xayotiy tajribalariga tayangan xolda har bir musiqa asari zaminida ma'lum voqyelik his – tuyg'u va fikrlar aks ettirishishi xaqida tushincha berishadi. Bu faqatgina dars asarlarida turli musiqa faoliyatlarini bajarishda, asarva uning obrazlarini idrok etish bilan amalga oshiradi. Musiqani eshitib anglab uning xarakteriga muvofiq turli faoliyatlarini amaliy bajarish.

Ashulaning musiqiy tuzilishi xarakteri, ifoda vositalari xayotdagi o'rni jixatidan o'rganib quydagi bosqichlarda o'zlashtiriladi.

1. Asarni tinglashga bolalar diqqatini jamlash va asar xaqida o'qituvchining kirish so'zi.
2. O'qituvchi ijrosida yoki gramzapisda asarni tinglash.
3. Asarni suhbat yo'li bilan musiqaviy – badiiy jixatdan oddiy tahlil etish.
4. Asarni butunlikcha qayta tinglash, so'ng asar haqida bolalarning umumiy ta'surotlari yuzasidan yakuniy suhbat o'tkazish.

Mazkur ishlar jarayonida bolalarda asar haqida bilish tushunchasi va kunikmalari hamda umumlashma badiiy ta'surotlar va jarayonlar xosil bo'lib boradi. Taxlil davomida musiqa tuzilishiga doir o'rganiladigan yangi terminlar

o'rganilib boriladi. Asarni tinglash bolalarning psixologik rivojlanish va axloqiy estetik tarbiyasi uchun o'qituvchining eng faol shakli hisoblanadi.

Bolalarning ashula kuylashda tovushlarni to'g'ri shakllantirib, mashq va qo'shiq so'zlarini ifodali, aniq va xushoxang talaffuz etishga erishish vokal – xor ishlarining ijodiy olib borishlarida muhim rol o'ynaydi.

O'quvchilarning badiiy – estetik ehtiyojini qondirishda sinfda olingan bilim va maxoratlarini boyitishda kengaytirish va amaliy faoliyatlarida qo'llashda sinfdan tashqari musiqa tarbiyaning ahamiyati benihoya kattadir.

Sinfdan tashqari musiqa tarbiyasi tizimiga maktabda olib boriladigan barcha musiqa to'garaklari, musiqaviy bayramlar, musiqa kechalari, xavaskorlar konsertlari, musiqali viktorinalar va boshqalar kiradi.

Boshlang'ich sinflarda qo'shiq o'rganish metodlari. Boshlang'ich sinf dasturlariga kiritilgan ashulalar ham kichik yoshdagi o'quvchilarning yoshlariga mosligi, mazmunan rang-barangligi, qiziqarli va xushoxangligi bilan alohida ajralib turadi. Unda ona-Vatan, go'zal tabiatni kuylovchi, yil fasllari, qushlar va xayvonot olami haqidagi lirik, raqs, xazil mutoiba xarakteridagi ko'plab ashulalar o'rin olganki, ular o'quvchilarning estetik zavqini oshirib borishga, tarbiyaviy vazifalarni bajarishga va ashula aytishda zaruriy malakalar hosil qilishga yordam beradi.

Qarshi shahridagi 29-umumiy o'rta ta'lim maktabida amaliyot o'tish jarayonida O'zbekistonda an'anaga aylanayotgan qo'shiq bayrami tufayli dunyoga kelayotgan yangidan – yangi qo'shiqlarimiz bolalar qalbiga tez kirib borayotganligi, ularda zavq – shavq uyg'otayotganligining guvohi bo'ldik. Bu qo'shiqlar nafaqat matn jihatdan zamonaviyligi bilan ajralib turadi, balki musiqiy tilning boyligi, kuylarining jo'shqinligi bilan ham o'quvchilarni o'ziga jalb etadi.

Ularning dilida bir umr qolishi, hayoti davomida hamroh bo'lishi mumkin, bunday qo'shiqlarni musiqiy madaniyat darslarida o'rganish o'qituvchidan mas'uliyat va mahorat talab etishni o'z amaliy ishimizda his etdik

Amaliyot davomida ko'proq boshlang'ich sinflar bilan ishlashga to'g'ri keldi va shu sinflarda qo'shiq o'rganish metodlari yaratildi. Boshlang'ich sinflar

qo'shiq repertuari o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini va nafosat tarbiyasini rivojlantirishning negizi bo'lib xizmat qiladi. Chunki maktab dasturi nafaqat o'quvchilarning qiziqishi va extiyojlarini, balki ularning muntazam ravishda rivojlanishlari xususiyatlarini ham hisobga olgan holda tuzilgan.

O'qituvchi dasturda ko'rsatilgan ayrim qo'shiqlarni o'zlashtirishida quydagi xususiyatlarga e'tibor berishi zarur. I-II – sinf o'quvchilari bir qator psixofiziologik xususiyatlarga egalar:

- organizm to'la shakllanmagan, nozik bir turdagi xolat faoliyati, umuman, bir xillikdan tez charchash;

- miya faoliyatida sistemali ishlash jarayonlari yo'qligi, ammo eslab qolish faoliyatining kuchliligi,

- diqqat – e'tiborining turg'un bo'lmasligi, serxarakatchanlik, o'yinqarolik;

- tasavvurning yorqin obrazliligi, konkretliligi, shuning uchun musiqa xarakterini konkret obrazlar bilan bog'lashda juda oddiylashtirishga yo'l qo'ymaslik, ya'ni past tovush aniq, baland tovush qo'shiqlar va xokazo.

- o'yinga bo'lgan moyillik; o'yin shakllari orqali murakkab materiallar ham oson o'zlashtiriladi. O'yin tasavvur, diqqat, xotirani faollashtiradi, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Musiqa o'qituvchisi qo'shiq o'rganish jarayonida bu xususiyatlarni doimo esda tutgan holda ish olib borishi samaradorlikni yanada oshirishga, bu sinflarda qo'shiq o'rganish jarayoniga qo'shiqqa emosional munosabatni rivojlantirish tasavvurini, musiqiy eshituv va xotirani o'stirish musiqaning ifoda vositalarini ahamiyatini tushinish jarangli, kuychan, yengil chaqqon tovushlarda kuylash, o'zini va o'rtoqlarini tinglash, tanish qo'shiqlarni jo'rsiz yoki jo'rlikda ifodali kuylash kabi vazifalar amalga oshiriladi.

K.Kenjayeovning «Kichintoymiz - g'ijintoymiz», N.Norxo'jayevning «Nevaralar qo'shig'i», «Xakkalar», A.Mansurovning «Piyoda askarlar qo'shig'i», D.Omonnullayevning «Qo'limizda bayroqcha», «Diloromning qo'shig'i», A.Maxmudovning «Yulduzlar», «Qug'irchog'im allayo», A.Berlin «Shirintoy», K.Abdullayevning «Kichintoy gijingtoymiz» kabi ko'plab bastakorlar

qo'shiqlari, «Boychechak», «Bu bog'chada olcha» kabi o'zbek xalq bolalar qo'shiqlari boshlang'ich sinflar qo'shiq repertuaridan o'rin olgan.

O'qituvchi o'rgatish uchun qo'shiq tinglab olar ekan, uning badiiy asoslari, mazmuni obrazlar va kayfiyat doirasini sinchiklab taxlil qiladi, murakkabliklarni bartaraf qilish metodlarini belgilab oladi.

Qo'shiq bilan o'quvchilarni tanishtirishdan oldin o'qituvchi qo'shiqning mazmuni, muallifi haqida so'z yuritadi yoki hikoya qilib beradi.

Masalan: bolalarga nima uchun ba'zi qo'shiqlar xalq qo'shiqlari deb atalishini bilish qiziqarli. O'qituvchi ularga qadimda qo'shiqlarni xalq to'qiganligini, har bir qo'shiq shaharda taniqli qo'shiqchi, musiqachi bo'lib qo'shiq yaratishgan, cholg'u asboblari – doira, dutor, g'ijjak va boshqa asboblarni yasaganliklari, ularning ismlarini hozir xech kim bilmasada, qo'shiq va kuylari avloddan - avlodga o'tib, yashab kelayotganligi aytiladi. Ana shunday qo'shiqlardan bir «Boychechak» qo'shig'idir.

2 – sinf repertuaridan A.Mansurovning Qambar – ota she'riga bastalangan «Piyoda askarlar qo'shig'i» joy olgan bu qo'shiqni ko'rsatish oldindan o'qituvchi Vatan ximoyachilarining qaxramona kasb xaqida gapirib, ularda O'zbekiston Respublikasiga nisbatan iliq tuyg'ularini hosil qiladi. Bolalarda qo'shiqqa nisbatan ijodiy yondashuvni yuzaga keltirish maqsadida o'qituvchi ularga qo'shiq mazmuniga mos keladigan rasm, she'r tanlashni taklif qilishi o'quvchilarda faollik uyg'otadi. Ba'zi hollarda suhbatini bolalarning hayotiy tajribalariga asoslangan holda ko'rish mumkin. Qo'shiq matnidagi ma'lum bir so'zlar tushuntiriladi.

Masalan: S.Abralovning «Laylak qor» qo'shig'idagi «laylak qoru, laylak qor, Dehqonlarga kerak qor» satrini 1-2 sinf bolalari aniq tushunmagan bo'lishlari mumkin. O'qituvchi dehqonlarning mo'l hosil olishlarida qorning ahamiyatini sodda qilib tushuntirib beradi.

Kiyingi bosqich – qo'shiqni ijroda ko'rsatish, o'qituvchi yangi qo'shiqni o'z ijrosida ifodali, badiiy tarzda ko'rsatadi. Chunki faqat badiiy ifodali ijro o'quvchida qiziqish uyg'otadi. O'qituvchi birinchi bor ko'rsatishda qo'shiqning 1

bandini kuylash bilan chegaralanishi maqsadga muvofiq emas chunki bunda qo'shiq haqida to'liq tushuncha bermaydi, yetarli qiziqish uyg'otmaydi.

Qo'shiq tanlangandan so'ng o'qituvchi o'quvchilar bilan suxbatlashadi, savollariga javob beradi, o'quvchilarning qo'shiqqa bo'lgan munosabatlariga ta'sir etadi.

Qo'shiq o'rgatish musiqiy badiiy jarayon bo'lib, uning birinchi lahzasidanoq emosionallik, onglilik, badiiylik va mahorat uyg'unlashadi. Qo'shiqni badiiy tomondan yaratib berish – o'rgatishning asosi bo'lib, kuylash masalalarini o'ziga bo'ysundiradi.

Qo'shiqni kkuylashdan so'ng o'qituvchi uni o'rgata boshlaydi. Agar asar qisqa oddiy bo'lsa («Chitti gul», «Oq terakmi, ko'k terak», «Oftob chiqdi olamga») uning kuy va matnini darov o'rganish mumkin. Murakkabroq qo'shiqlarni jumlalarga bo'lib, ikki yoki uch dars davomida o'rgatiladi. Qo'shiq ustida ishlash metodlari turlicha bo'lishi, bunda bolalar oldiga har gall ma'lum bir vazifa qo'yilishi lozim va ular bunga erishishlari lozim («tovushni cho'zish», «so'zlarni buro aytish», «ifodali kuylash»).

Bu aytilganlarni misolda ko'rib chiqamiz

1. sinfning 1 choragida N.Norxo'jayevning «Nevaralar qo'shig'i»ni o'rgatishda biz bolalarga birinchi tovushni diqqat bilan eshitib «Nevaramiz, chevaramiz» jumlasini aniq kuylab berishlarini so'raymiz, keyin shu jumlaning bir necha guruxlarga bo'lib qaytartiramiz. Oldin band, keyin naqorat o'rgatiladi. O'qituvchi bilan navbatma – navbat kuylash usulidan foydalanish mumkin.

Qo'shiq juda mayin, kuychan ijro etiladi. Birinchi darsda 1-kupletni band – naqoratni o'rgatish bilan kifoyalanish mumkin, keyingi darsda o'quvchilarga qo'shiq bandi va naqoratini mustaqil tushuntirib, biron bir bo'g'inda kuylashni taklif qilamiz. («m», «du»).

«Band», naqorat tushunchalarini mustaxkamlash maqsadida bir guruxga yoki bir o'quvchiga bandni, xorga esa naqoratni kuylatamiz bunda bolalar «yakkaxon», «xor» tushunchalarini o'zlashtiradilar.

O'quvchilarni individual tekshirish uchun «zanjirli kuylash» usulidan foydalanish mumkin, ya'ni har bir jumlaning bittadan o'quvchi o'qituvchi ko'rsatmasi bo'yicha kuylaydi.

Musiqada darslarida ish samaradorligini oshiradigan usullardan biri bolalarni kuylashga o'rgatish jarayonida individual (yakka) ishlashdir.

O'qituvchi doimo bir – biri bilan bog'liq ikkita masala ustida ishlaydi: 1) sinfni xor jamoasi sifatida tarbiyalab, unga badiiy va texnik malakalari singdirish hamda 2) har bir bolaga kuylash ovozi hosil qilishda yordam berishdir.

Shuning uchun muvofaqiyatli vokal tarbiyasi amalga oshirishda o'quvchilarga individual yondashish prinsipini (tamoyilini) qo'llash muhimdir.

Individual yondashuv prinsipi quyidagi shakllarda amalga oshiriladi.

- yaxshi o'zlashtirilgan qo'shiq ijrosida o'quvchilarni kuylatib tekshirib turish,

- passiv o'quvchilarga individual vazifalar berish qo'shiqning kuyini eshitib, uning xarakterini qo'l bilan «chizib berish»,

- ritmga qarab qo'shiqni topish;

Boshlang'ich sinflarda repertuardagi qo'shiqlarning bolalar ongiga, yuragiga singib borishi, ularda bu asarlarga qiziqish, muxabbatning ortishi o'qituvchiga bog'liq. Chunki o'qituvchi bastakor bilan bevosita bolalar o'rtasidagi bog'lovchi «zanjir» deb atash mumkin bo'lmaydi. Bunday mas'uliyatli vazifani amalga oshirish uchun o'qituvchi darsga tayyorlanishida, xususan qo'shiq ustida jiddiy ish olib borishi lozim zaruriy holdir.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlash o'qituvchidan katta mahorat talab qiladi. Bu yoshdagi o'quvchilarni diqqat, xotira, idrok imkoniyatlari naqadar cheklangan. Shuni nazarda tutgan holda o'qituvchi qo'shiq o'rgatishda yuqoridagi usullardan keng foydalanishi lozim.

2.3. O'tkazilgan sinov tajriba ishlari.

Men Qarshi shahridagi 29-umumiy maktabida ikki yarim oy davomida pedagogi amaliyot o'tkazdim. Amaliyot davomida 2- "G" sinfda "O'quvchilarda ikki ovoqli kuylash malakalarini shakllantirish" mavzusida sinov tajriba olib bordim. Bunda asosan o'quvchilarni oddiy vokal mashqlari asosida ikki ovozda kuylatishga urindim. Natijada quyidagi yutuqqa erishdim: Bunda o'quvchilarning musiqa o'quvi, ritm tuyg'usi, musiqa xotirasi, melodik va garmonik o'quvi, tembr o'quvi kabi muhim qobiliyatlarini rivojlantirish va shuning vositasida ularda vokal – xor hamda musiqa idroki malakalarini shakllantirdim. Bu vazifalarni amalga oshirishda har bir o'quvchini alohida o'rgandim, undagi musiqaga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish va sinfning imkoniyatlarini aniq hisobga olgan holda repertuar tanladim, turli pedagogik usullardan unumli foydalanish muhim rol o'ynashiga amin bo'ldim.

O'qituvchi dasturda ko'rsatilgan ayrim qo'shiqlarni o'zlashtirishida quyidagi xususiyatlarga e'tibor berishi zarur. II – sinf o'quvchilari bir qator psixofiziologik xususiyatlarga egalar:

- organizm to'la shakllanmagan, nozik bir turdagi xolat faoliyati, umuman, bir xillikdan tez charchaydi.

- miya faoliyatida sistemali ishlash jarayonlari yo'qligi, ammo eslab qolish faoliyatining kuchliligi bilan ajralib turadi.

- diqqat – e'tiborining turg'un bo'lmasligi, serxarakatchanligi, o'yinqaroligi;

- tasavvurning yorqin obrazliligi, konkretliligi, shuning uchun musiqa xarakterini konkret obrazlar bilan bog'lashda juda oddiylashtirishga yo'l qo'ymasligi, ya'ni past tovush aniq, baland tovush qo'shiqlar va xokazo.

- o'yinga bo'lgan moyillik; o'yin shakllari orqali murakkab materiallar ham oson o'zlashtiriladi. O'yin tasavvur, diqqat, xotirani faollashtiradi, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Darsni sifatli va samarali olib borish uchun ko'rgazmali qurollardan, turli texnikaviy vositalardan keng foydalanish muqim rol o'ynaydi. Darsdan tashqari

tashkil qilinadigan tadbirlarda faol ishtirok etishga o'quvchilarni muntazam ravishda tayyorlab borish lozim.

Ikki ovoqli qo'shiqlarni o'rganishga kirishishdan oldin tayyorgarlik ishlari olib borildi. Bu davrda ikki ovoqli qo'shiq aytishga zamin hozirlandi. Bir ovoz unisonda qo'shiq aytish va bu ish jarayonida hosil qilinadigan malakalar xuddi shu zaminning o'zidir. Masalan: ikkinchi sinf musiqa darsligidagi "Kichkintoyimiz - gijingtoymiz" qo'shig'ini fortepiano sozida chalib eshittirganimda o'quvchilarning diqqatini va musiqiy qarashlarini deyarli jalb qila olmadim. Mazkur qo'shiqni ikki ovozda kuylab eshittirganimda o'quvchilarning qiziqishlari ortdi. Ikki ovoz tersiya intervali oralig'ida kuylatildi. O'quvchilar ovozi soprano, diskant alt bo'lganligi sababli ularning ovozi soprano-1, soprano-2 ga ajratildi.

Binobarin o'quvchilarning tersiyali ko'povozlilikning o'zlashtirishda monodik fikrlashning quyidagi hususiyatlarida foydalanishlari, chunonchi: o'quvchilar qo'shiq va melodiyani yahshi yod olgani holda uni parallel harakat qiluvchi tersiya va boshqa intervallarda to'htab, ularning ohangiga quloq solishlari yanada foydalidir.

O'quvchilarning musiqiy taasurotini boyitish, tasavvurini kengaytirish, tinglash qobiliyatini o'stirish va musiqiy didini tarbiyalashda darsning musiqa tinglash faoliyati katta rol o'ynadi. Darsning bu faoliyati turida o'quvchilar musiqa o'qituvchisi ijrosida, elektrofon, magnitafon yordamida eng nodir musiqa asarlarining namunali ijrosini tingladilar. Xor, orkestr, ansambl va yakkanaovozlar ijrosida turli janrdagi klassik asarlar bilan tanishdilar, san'atning katta dargohiga ilk bor qadam tashladilar. Musiqaning ma'naviyat sifatida tasvirlash qudratini, tabiat va hayot go'zalligini, voqyelik va xatti – harakatlaridagi qaytarilmas, ko'z ilg'amas qirralarini musiqiy oxangdagi rang – barang bo'yoqlarda idrok etdilar, chuqurroq his etdilar. Kuylar o'quvchilarning xotirasida chuqur o'rnashib qolishi uchun bu kuylarning ohanglarini o'quvchilar bilan kuylab ko'rish tavsiya etildi. Ayniqsa asar musiqa asbobi ijrosida tinglanib, so'ng kuylab ko'rish orqali qayta mustahkamlandi. Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, asarlarni yaxshi esda

qoldirish uchun kamida ikki – uch marta eshittirish, har gal kuyning yangi – yangi dinamik qirralarini o'quvchilarga tanishtirib borish lozim. Kuylarni tinglash bilan o'quvchilar musiqaning turli janrlar – marsh, qo'shiq va raqs haqida batafsil tushunchaga ega bo'ldilar.

XULOSA

Boshlang'ich sinf musiqa darslarida ikki ovozli qo'shiqlarni kuylash orqali o'quvchilarda kuylash malakalarini shakllantirish mavzusidagi bitiruv madakaviy ishimni amaliy jixatdan xulosalash maqsadida Andijon san'at kollejida bo'lib ulardagi darslarda o'quvchilarni vokal va xor malakalarini shakllantirishda ikki ovozli qo'shiqlarini kuylash orqali o'quvchilarning qo'shiq kuylash malakalarini rivojlantirishga erishdim va quydagi xulosalarga keldim:

1. Ikki ovozli qo'shiqlarni o'rganishga kirishishdan oldin tayyorgarlik ishlar olib borish lozim, bu davrda ikki ovozli qo'shiq aytishga zamin hozirlanadi. Bir ovoz insonda qo'shiq aytish va bu ish jarayonida hosil qilinadigan malakalar xuddi shu zaminni hozirlaydi.

2. Insonda qo'shiq aytishga xos o'zaro bog'liq malakalar quydagicha hosil qilinadi: musiqani zehin qo'yib tinglay bilish, uni xis etish tovosh baland pasligini tahlil qila bilish, eshitib nazorat qilish, musiqa xotirasi va uning turlaridan bir-tovush baland pasligini bilib eslab qolishdan iborat.

3. Ikki ovozli kuylash malakalarini hosil qilishni boshlang'ich sinfning 3 sinflarda boshlash maqsadga muvofiqdir. Bu mashuqlardan ko'zlanadigan asosiy ikki ovozli tovush yangrashining yaxshi soz bilan baravar uyg'un va ravon bo'lishiga erishishdir. Bunda o'qituvchi to'g'ri nafas olish, yaxshi tovush hosil qilish va yaxshi artekuliatsiya hosil qilish.

4. Ikki ovozli qo'shiqlarni kuylash malakalarini shakllantirishda dastlab unisonda sof kuylash va sof ijroga erishilgandan keyingina ikki ovozli qo'shiqlarni o'rganishga o'tish muhimdir.

Yuqoridagi xulosalarga tayanib Boshlang'ich sinf musiqa darslarida ikki ovozli qo'shiqlarni kuylash orqali o'quvchilarda kuylash malakalarini shakllantirishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi.
2. I.A.Karimov. Istiqloq va ma'naviyat T: O'zbekiston, 1994 y.
3. I.A.Karimov. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir T: 1995 y.
4. I.A.Karimov. Yangicha fikrlash va yashash – davr talabi T: 1998 y.
5. I.A.Karimov. «O'zbekiston mustaqillika erishish arafasida» - T:. O'zbekiston, 2011
6. R.G'. Qodirov. “Boshlang'ich maktabda ko'p ovozli kuylash” T., O'qituvchi. 1997-yil. 157 bet
7. R.Primov “SHaxs kamolotida musiqa tarbiyasining o'rni”. Nasaf. 2015-yil 100-b
8. VII sinflarda «Musiqa madaniyati» darslari dasturi. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturi T: «Sharq» nashriyoti matbaa konserni. 1999 y.
9. H. Nurmatov va «Musiqa» . Umumta'lim maktablari 1 – sinf uchun darslik. T: G'.G'ulom nashriyoti. 1998 y.
10. H. Nurmatov va «Musiqa» . Umumta'lim maktablari 2 – sinf uchun darslik. T: G'.G'ulom nashriyoti. 2001 y.
11. H. Nurmatov va «Musiqa» . Umumta'lim maktablari 3 – sinf uchun darslik. T; G'.G'ulom nashriyoti. 2001 y.
12. O.Ibrohimov va boshqalar. «Musiqa» . Umumta'lim maktablari 4 – sinf uchun darslik. T; G'.G'ulom nashriyoti. 2003 y.
13. A.Mansurov, D.Karimova. «Musiqa» . Umumta'lim maktablari 5 – sinf uchun darslik. T: G'.G'ulom nashriyoti. 2003 y.
14. Q. Mamtrov va boshqalar. «Musiqa» 6 – sinf uchun darslik. T: G'.G'ulom nashriyoti. 2001 y.
15. J.Sadirova va boshqalar. Musiqa» 7 – sinf uchun darslik. T: G'.G'ulom nashriyoti. 2001 y.

16. G. Sharipova . «Boshlang'ich sinflarda musiqa madaniyati darslari uchun metodik qo'llanma» T: Nizomiy nomli TDPU 2001 yil (1-2 sinf uchun).
17. E.Umarov . «Estetika asoslari». T: Uzinkomsentr 2002 y.
18. G. Sharipova . «Boshlang'ich sinflarda musiqa madaniyati darslari uchun metodik qo'llanma» T: Nizomiy nomli TDPU 2001 yil (3-4 sinf uchun).
19. G. Sharipova . O'rta (5-7 sinflarda musiqa madaniyati darslari uchun qo'llanma. T: Nizomiy nomli TDPU 2001 yil.
20. I.Akbarov. «Musiqalug'ati». T: «O'qituvchi» nashriyoti 1997 yil.
21. H.Nurmatov «Musiqavaestetikmadaniyati». T: Nizomiy nomli TDPU 1992 yil.
22. Sergeyev. I.S. «Osobennosti trebovaniy k uchetyu». T: Internet yangiliklari. Axborotnoma № 30 2004 y.
23. H. Nurmatov, Q.Mamirov, F.Halilov va Sh.Janaydarovlarning nomzodlik dissertasiyalari aftoreferatlari.
24. Ye.Gudkova . «Ashula darsi metodikasi». T: «O'qituvchi» 1973 y.
25. R.Qodirov. «Boshlang'ich sinfda ko'povozlik kuylash». T: «O'qituvchi» 1997

Поғалар

1. Бахтиёр дўсту қадирдон
Улуг айём муборак!
Юрт додруги бўлди дoston,
Шарафу шон, муборак.

Наҳарат:

Кўриб ҳурлик байрогин,
Тонг билан йўндим қалам.
Бир умрга кутганим,
Қутлуг айём муборак!

2. Сизга юрак олқишим,
Қуёш каби болқишим.
Элу юрт байрами бу,
Ўзбекистон, муборак!

Наҳарат:

1. Краше нету той земли,
Где родился, вырос ты.
Он цветущий гулистан—
Мой родной Узбекистан.

Припев:

Слава, слава на века
Людам мира и труда!
Радость, счастье мы несём,
Поздравление поём!

2. Край родимый славен тем,
Что желает счастья всем.
И за добрый, честный труд
Поздравление поют!

Припев:

Перевод Р. Кадырова

ЧАМАНДАГИ ГУЛЛАРМИЗ

Н.Норхўжаев мусиқаси

П.Мўмин шеъри

ДЕТИ—ЦВЕТЫ ЖИЗНИ

Музыка Н.Нарходжаева

Слова П.Мумина

Тез (Allegro)

Музыкальная партитура для фортепиано. Включает фортепиано-введение и вокальную часть с русскими и узбекскими текстами. Музыкальный стиль — Allegro.

Биз-лар кўп-миз
дун-ё да, сув оқ-қан-дай дар-ё-да.
Биз юр-сак қа-тор-ла-шиб.

Кў-ча- лар ке- тар то- шиб.

Нақарот:

Қиз- лар- миз,

ў- гил- лар- миз —

ча-ман- да-ги гул-лар- миз, ча-ман- да-ги гул-лар- миз.

Қиз-лар- миз, ў- гил-лар- миз.

143

1. Бизлар кўпмиз дунёда,
 Сув оққандай дарёда.
 Биз юрсак қаторлашиб,
 Кўчалар кетар тошиб.
 Қизлармиз, ўгиллармиз,
 Чамандаги гуллармиз.

2. Қўшиқ айтсак баралла,
 Топ-тоза тонги палла —
 Овозимизни тинглаб,
 Офтоб чиқар йилтиллаб.
 Қизлармиз, ўгиллармиз,
 Чамандаги гуллармиз.

3. Оламини кулдирайлик,
 Шодликка тўлдирайлик.
 Бизлар ўқиб, ишлаймиз,
 Чин дўстликни иштаймиз!
 Қизлармиз, ўгиллармиз,
 Чамандаги гуллармиз.

ЁШ БАРАБАНЧИ

МАЛЕНЬКИЙ БАРАБАНЩИК

(Немец кўшиги)

(Немецкая песня)

Д.Кабалевский қайта ишлаган

М.Светлова таржимаси

Марш темпида (Tempo di marcia)

Обработка Д.Кабалевского

Русский текст М.Светлова

mf

f Хор

Мы шли под гро- хот ка-но- на- ды, мы

смер- ти смот-ре- ли в ли-цо. Все- рёд про- дав-га- лись от-

ря- ды спар- та- ков-цев, сме- лых бой- цов. В пе -

рѣд про-дви-га-лись от-ря-ды спар-та-ков-цев, сме-лых бой-цов.

Қайтарыш учун (Для повторения) Тамомлаш учун (Для окончания)

цов. Средь рѣт.

1. Мы шли под грохот канонады,
Мы смерти смотрели в лицо.
Вперёд продвигались отряды
Спартаконцев, смелых бойцов.
2. Средь нас был юный барабанщик.
В атаках он шёл впереди.
С весёлым другом - барабаном —
Он марши играл нам в пути.
3. Однажды ночью на привале
Он песню весёлую пел,
Но, пулей вражеской сраженный,
Пропеть до конца не успел.
4. С улыбкой юный барабанщик
На землю сырую упал.
И смолк наш юный барабанщик,
Его барабан замолчал.
5. Промчались годы боевые,
Окончен наш славный поход.
Погиб наш юный барабанщик,
Но песня о нём не умрёт.

ОНА ҚЎЛЛАРИ

Ғ.Қодиров мусиқаси
Т.Илҳомов шеъри

РУКИ МАМЫ

Музыка Ғ.Қадырова
Слова Т.Илҳомова

Уртача тез (Moderato)

Ба-ҳор хел са тоҳ-лар да бул-бул-лар куй ча-ла-ди.
 Пес-ни нам вес-ной сво-и на-пе-ва-ют со-ло-вьи,

О-на соз ол-са қўл-га, а-жиб куй та-ра-ла-ди.
 но у ма-ми у мо-ей пес-ни луч-ше и неж-ней.

Наҳарот: Припев

Ҳор-манг, о-на қўл-ла-ри, тол-манг, о-на қўл-ла-ри.
 Ма-ма, ты не ус-та-вай, з-вон-че пес-ни рас-пе-вай!

Ҳор-манг, о-на қўл-ла-ри, тол-манг, о-на қўл-ла-ри.
 Ма-ма, ты не ус-та-вай, з-вон-че пес-ни рас-пе-вай!

1. Баҳор келса шоҳларда
Булбуллар куй чалади.
Она соз олса қўлга,
Ажиб куй таралади.
Наҳарот:
Ҳорманг, она қўллари,
Толманг, она қўллари!
2. Зумрад баҳор қуёши
Яшнатар чечакларни.
Азиз она қўллари
Улғайтар гўдакларни.
Наҳарот:
3. Эсар баҳор шамоли,
Тиниқ бўлсин, деб осмон.
Тинмас она қўллари,
Тинч бўлсин, деб кенг жаҳон.
Наҳарот:
4. Шошар баҳор сувлари,
Ерларни ясатай, деб.
Тинмас она қўллари,
Ҳаётни безатай, деб.
Наҳарот:

1. Песни нам весной свои
Напевают соловьи,
Но у мамы у моей
Песни лучше и нежней.
Припев:
Мама, ты не устай,
Звонче песни распевай!
2. Солнца вешнего лучи
Оживляют все цветы,
Но у мамы у моей
Все равно душа теплей.
Припев:
3. Коль ненастный день настал —
Ветер тучи разметал.
Взгляд у мамы у моей
Неба вешнего теплей.
Припев:
4. Воды вешние спешат,
Чтоб одеть сады в наряд.
Но у мамы у моей
Руки солнышка теплей.
Припев:

Перевод Вл. Дементьева

КУЛЧА НОН

ЛЕПЁШЕЧКА

И.Хамроев мусиқаси

П.Мўмин шеъри

Ўртача тез (Moderato)

Музыка И.Хамраева

Слова П.Мумина

Р Бир бола (солист) Хор f

О- йим ёп- ди- лар кул -ча мой кул-ча мой кул- ча,
Матъ ле- пёш-ку ис-пек- ла и по- ку- шать мнe да- да,

p Бир бола (солист) *f* Хор

е-де-ди-лар тўй-гун-ча, тўй-гун-ча, тўй-гун-ча.
и по-ху-шатъ мне да-ла, мне да-ла, мне да-ла.

p Бир бола (солист) *f*

Кул-ча ўх-шар гул-ча-га, оҳ, оҳ, оҳ.
А ле-пёш-ка, как цве-ток, ах, ах, ах.

Ю-зим ўх-шар кул-ча-га, оҳ.
и с ру-мян-цем дет-ских щек, ой.

f Хор

Кул-ча-но-ну кул-ча-нон кў-ри-ни-ши гул-ча-нон
Ой, ле-пёш-ка-круг-ля-шок, ты по-хо-жа на цве-ток,

Кул-ча-но-ну кул-ча-нон кў-ри-ни-ши гул-ча-нон.
ой, ле-пёш-ка-круг-ля-шок, ты по-хо-жа на цве-ток.

Қайтариш учун
(Для повторения)

Кул-ча-но-ну кул-ча-нон кў-ри-ни-ши гул-ча-нон.
ой, ле-пёш-ка-круг-ля-шок, ты по-хо-жа на цве-ток.

148

Тамомлаш учун (Для окончания)

Гул-ча-нон на цве-ток кў-ри-ни-ши гул-ча-нон. ты по-хо-жа на цве-ток.

1. Ойим ёдилар кулча,
Е. дедилар тўйгунча.
Кулча ўхшар гулчага
Юзим ўхшар кулчага.

Нақарот:

Кулча нону кулча нон,
Кўриниши гулча нон.

2. Ширинлиги ўзимдай,
Иссиқлиги юзимдай,
Келинг ўртоқлар еймиз,
Ойимга раҳмат деймиз.

Нақарот.

1. Мать лепёшку испекла
И покушать мне дала,
А лепешка, как цветок,
И с румянцем детских щёк.

Припев:

Ой, лепешка-кругляшок,
Ты похожа на цветок.

2. Ты сладка, как пастила,
Как мое лицо, тепла.
С другом мы тебя съедим,
Маму благодарим.

Припев:

Перевод М. Ушакова

УЧАВЕРИНГ ТУРНАЛАР

Ф.Назаров мусиқаси

Т.Илҳомов шеъри

Қувноқ (Весело)

Солист

Кар-вон бў-либ тур-на-и

у-чар кўк-ни тул-ди-

ЛЕТЯТ ЖУРАВЛИ

Музыка Ф.Назарова

Слова Т.Илҳомова

риб. Бу-ни кў-риб бо-ла-лар.

лар. Куй-ла-ша-ди жўш у-

риб. Тур-на, тур-на, ҳой тур-на,

ар-гим-чо-гинг со-либ ўт. Мо-вий ос-мон, ни си-

ра, ҳей, гус-ма-син қо-ра, бу-

лут. лут.

лут. тус- ма- син қо-
ра бу- лут.

1. Карвон бўлиб турналар,
Учар кўкни тўлдириб.
Бунни кўриб болалар,
Куйлашади жўш уриб.

Нақарот:

Турна, турна, ҳой турна,
Аргимчоғинг солиб ўт.
Мовий осмонни сира,
Тўсмасин қора булут.

2. Тинглар бунни гул баҳор,
Дарё бўлиб тинглайди.
Чўққиларда эриб қор.
Қуёш кулиб тинглайди.

Нақарот.

3. Кезар қўшиқ жонажон,
Йўлларида тонг кулар.
Бу қўшиққа кенг жаҳон,
Болалари жўр бўлар.

Нақарот.

БАҲОР КЕЛДИ

(Ўзбек халқ болалар қўшиғи)

Р.Қодиров қайта ишлаган

ВЕСНА ПРИШЛА

(Ўзбекская народная детская песня)

Обработка Р.Кадырова

Уртача тез (Moderato) М.М. $\text{♩} = 80$

mp Ба-ҳор кел-ди о- чил- ди, гул-лар ҳар ён- да.
За-це- ли са- ды вес- ной— а- ро- мат див- ный.

Бул- бул-лар сай- ра- ша- ди, у ён- бу ён- да.
Слыш-ны тре- ли со- ловь- я— край род- ной, ми- лый.

MUNDARIJA

Kirish.....3

I Bob. Ko'povozlilik tarixi, shakl va uslublari

1.1. Musiqa madaniyatida ko'povozlilik tarixi, ko'povozli kuylashga o'rgatishning zamonaviy shakl va uslublari.....9

1.2. Maktab o'quvchilarining ikki ovozli musiqani o'zlashtirishi va idrok etish hususiyatlari, o'quvchilarga qo'shiq o'rgatish metodlari.....25

II Bob. Musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarni ikki ovozli kuylashga o'rgatishning metodik asoslari

2.1. Maktabda musiqiy ta'lim mazmuni va ikki ovozli kuylash malakalarini hosil qilish mashqlari.....34

2.2. Ikki ovozli qo'shiq malakalarini o'stirish asoslari.....38

2.3. Olib borilgan sinov tajriba ishlari.....65

XULOSA.....68

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.....69

ILOVALAR.....71